ندرن، مجسمن ۽ محبتن
جو ملک هندستان

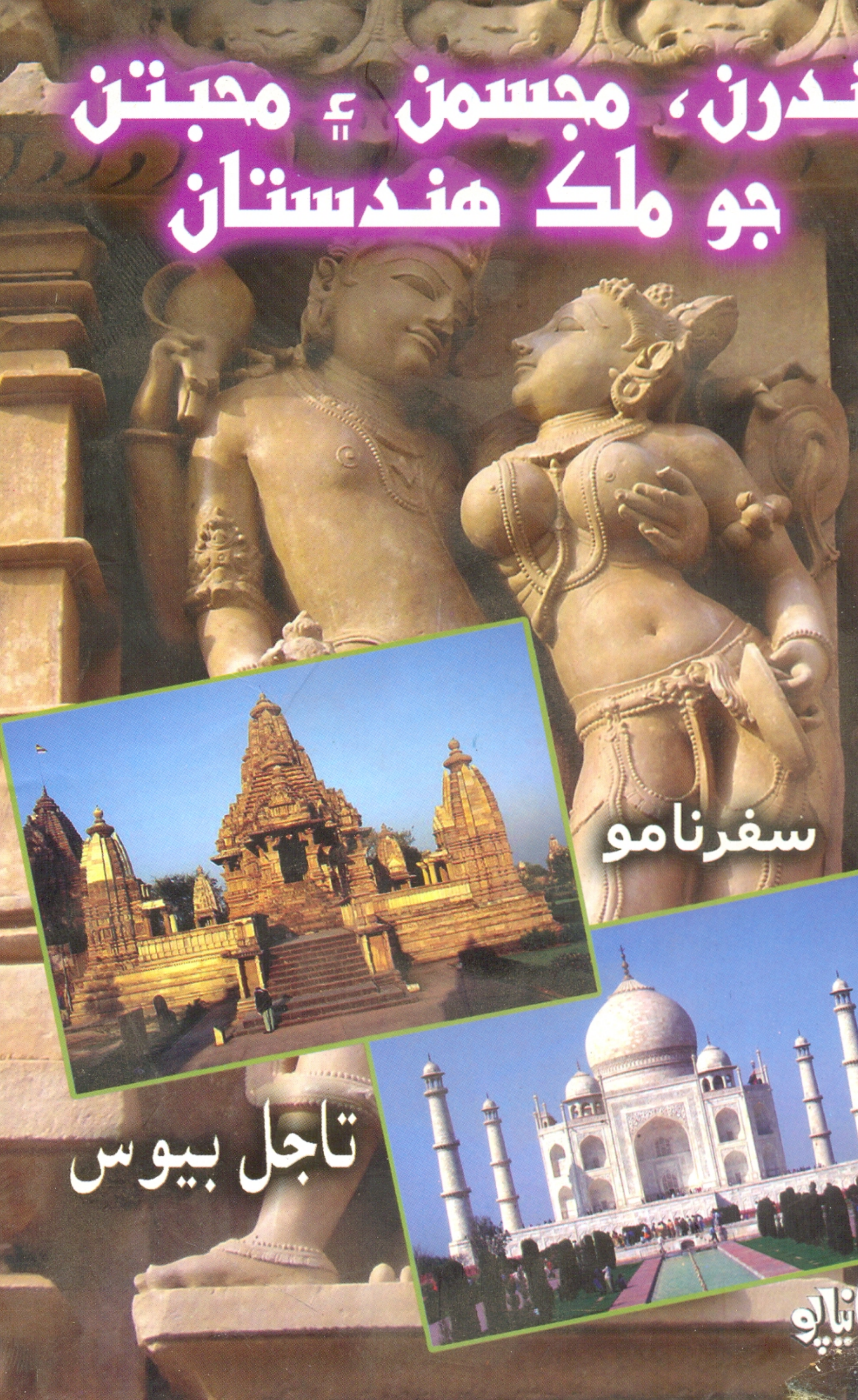

سفرنامو

تاجل بيوس

ڪنھن بہ ڪم کي،
ھٿ ۾ کڻڻ کان اڳ،
پاڻ کي
سنڌُو جَل سان
پاڪ ڪرڻ گھرجي

رگويد ۾ چاٽايل آهي:

"سنڌو پنهنجيءَ طاقت ۾
سيني ندين کان وڌيڪ
سگهاري آهي.
سندس گجگوڙ ڌرتيءَ کان
مٿي آسمان ۾ گونجي ٿي.
جيئن ڳئون ڪير سان اوهڙ پري،
پنهنجن ٻچن ڏانهن ڊوڙنديون آهن،
تيئن سڀ نديون ڳئن جيان
رنڀنديون سنڌوءَ سان اچي ملن ٿيون.
جيئن ڪو راجا پنهنجي لشڪر جي
اڳواڻي ڪندو آهي،
تيئن سنڌوندي ٻـ ٻين ندين جي اڳواڻي ڪري،
سنڌ مان اُڪري وڃي سمنڊ ۾ داخل ٿئي ٿي.
سنڌوءَ جي سرزمين
پلن گهوڙن، سونَ ۽ دولت ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهي."

سندرن، سڄڻن
۽ محبتن جو ملڪ
هندستان

سفرنامو

تاجل بيوس

نئون نياپو اڪيڊمي
سچل ڳوٺ ڪراچي

كتاب جو نالو:	مندرن، مجسمن ۽ محبتن جو ملڪ هندستان
موضوع:	سفرنامو
ليکڪ:	تاجل بيوس
ٽائيٽل ڊزائن:	مجاهد حسين
تعداد:	هڪ هزار
ڇپجڻ جي تاريخ:	آگسٽ 2007
ڇاپيندڙ:	نئون نياپو اڪيڊمي، سچل ڳوٺ ڪراچي Cell # 0346-2103811

Rs. 60/=

انتساب

هند جي چئوياري

سُريش ڪيسواڻي، لڇمڻ ڪومل،

جسٽس ايسراڻي ۽ شريڪانت پاڻيا

جي نالي...

تاجل بيوس

پبلشر جو نوٽ

هونءَ سنڌيءَ ۾ سفرنامن جو تاج تہ مانواري الطاف شيخ تي
مڙي آهي، پر هندستان جي حوالي سان وري تاجل بيوس
چئونڪو هڻي چڪو. هن سفرنامي کان اڳ تاجل بيوس جا
ٽي سفرناما پڌرا ٿي چڪا آهن، جن ۾ : ”ڏور بہ اوڏا سپرين“ ،
”اديون ڙي اوهان ڇا ڏٺو“ ، ”مورتين جو بي مثال ملڪ
هندستان“ ۽ ”مندرن، مجسمن ۽ محبتن جو ملڪ
هندستان“ اوهان جي هٿن ۾ آهي....
پڙهي پنهنجي راءِ کان آگاهہ ڪندا.

اوهان جو
انعام عباسي

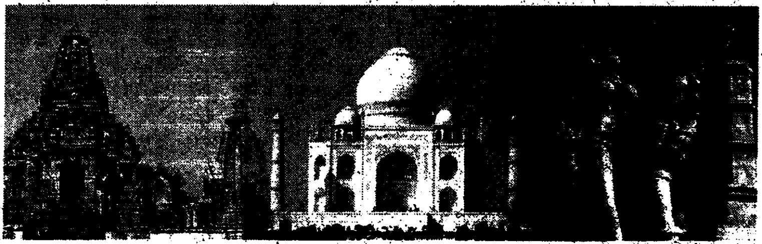

چئمپور (ممبئي) : (هڪ ڇڏي ساڄي پاسي کان) صنوبر گل، عامر سيال، شيام جئسنگهاڻي، پروين راڄپر، شوڪت شورو، تاجل بيوس، قمر شهباز ۽ ماهين هيسباڻي

تاجل بيوس ۽ شيام جئسنگهاڻي، چئمپور ممبئي ۾

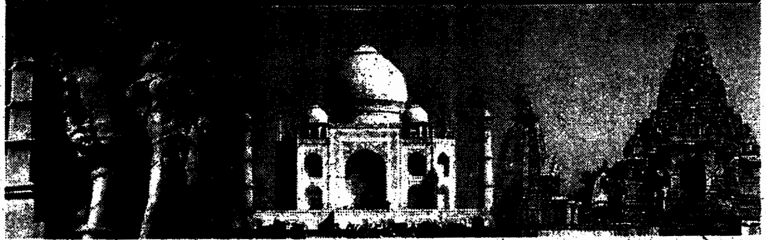

مندرن، مجسمن ۽ محبتن جو ملڪ هندستان

مندر، مجسمن ۽ محبتن جو ملڪ هندستان

تاجل بيوس ۽ ماهين هيسباڻي هندي سمنڊ ڪناري (ممبئي)

تاجل بيوس ۽ [illegible] مظهر حسين انڊيا انٽرنيشنل [illegible]

تاجل بيوس ۽ عامر ميان هندي سمنڊ ڪناري (بمبئي)

تاجل بيوس رڪيل موراڻي دهلي ۾

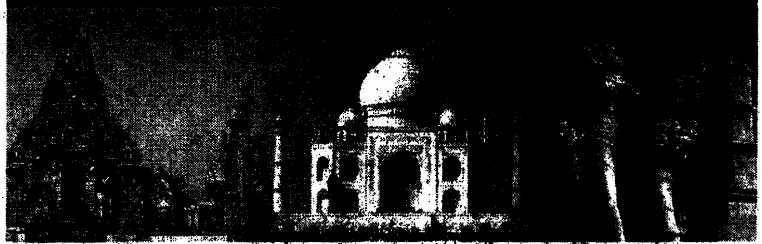

مندرن، مجسمن ۽ محبتن جو ملڪ هندستان

تاجل بيوس هڪ سئو رپين جو نوٽ ميزبانن تان گهوربندي،
فنڪار کي ڏئي رهيو آهي.

تاجل بيوس ۽ سريش ڪيسواڻي اڄين شهر جي شِو مندر ۾
مندر جي سيواگر سان گڏ.

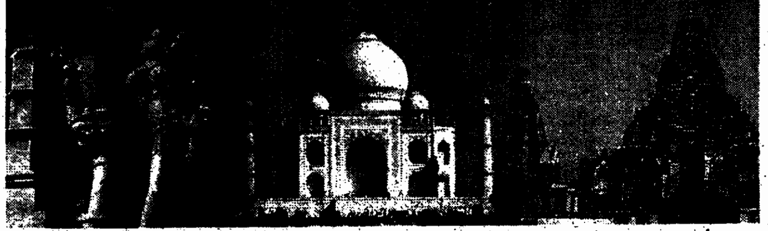

مندرن
مُجسمن
۽
محبتن
جو
مُلڪ
هندستان

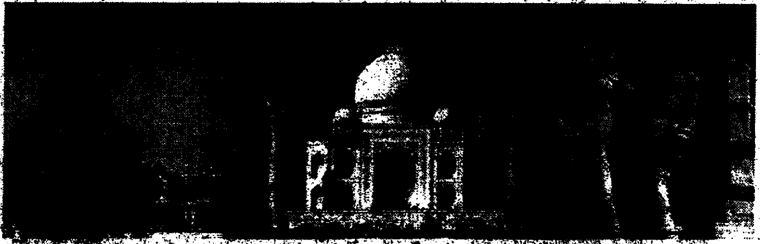

اسان پنج سنڌ ڇاوا ۽ ٽي سنڌ ڇايون 7 جُون، 2007ع تي صبح جو پوڻين يارهين وڳي پي- ڪي 274 هوائي جهاز ذريعي ڀارت جي ممبئي شهر روانا ٿياسون. پنج سنڌ واسي هئا : قمر شهباز، شوڪت شورو، رڪيل موراني، عامر سيال ۽ تاجل بيوس. جڏهن ته سنڌ ڇايون ماهين هيسباڻي، پروين راڄپر ۽ صنوبرگل هيون.

جهاز 12:20 وڳي (منجهند) ممبئيءَ پهتو. ٻه ڀائر فنڪار ذوالفقار علي ۽ مظهر حسين، نياز حسين (باجي نواز) ۽ عابد حسين(طبلي نواز) واڳها ڪان ريل گاڏيءَ ذريعي ممبئيءَ پهچڻا هئا. اسان کي پليڪار چوڻ لاءِ ايئر پورٽ تي ٺاڪر چاولا، نند ڇڳاڻي، نند جويري ۽ گوپال ٺڪر آيل هئا. ميزبان اسان کي روز

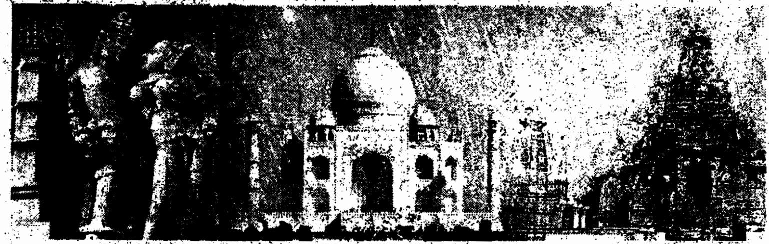

وڏي هوٽل ۾ وٺي آيا.

ممبئيءَ جي هڪ ڪروڙ پنجويهہ لک آبادي آهي. ممبئيءَ مهاراشٽرا اسٽيٽ جي گاديءَ جو هنڌ ۽ نيڊي ڪنڊ جي تفريحگاهہ جو مکيہ دروازو آهي. ٽن پاسن کان سمنڊ هئڻ ڪري، هن وقت ممبئي شهر هڪ اپبيٽ تي ويو آهي. هن شهر ۽ آسپاس تي اصل ۾ هندو راجا سڏائي حڪومت ڪندا هئا. جنهن تي عيسوي چوڏهين صديءَ ۾ مسلمانن قبضو ڪيو ۽ اڳتي هلي 1534ع ۾ هن اسٽيٽ کي گجرات جي سلطان پورچوگيزن جي حوالي ڪيو هو. جيئن تہ هند ۽ سنڌ تي ڌارين جا حملا ٿيندا ئي رهندا هئا. ان ڪري، 1565ع ۾ ممبئي برطانيا سرڪار جي قبضي ۾ اچي ويئي، جنهن کي ٽن سالن گذرڻ ڪانپوءِ، برطانيا معمولي معاوضي تي ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ جي حوالي ڪري ڇڏيو هو.

ٿوري وقت اندر ممبئيءَ چڱا، خاصا تاجر پيدا ڪيا ۽ ٻاهرين واپار جي حوالي سان سامونڊي بندر کي بہ چڱي خاصي اهميت ۽ شُهرت ملڻ لڳي. پارسين، گجراتين، پورچوگيزن ۽ هندو ڌرم رکندڙن جي آباد ٿيڻ سان هتي گهڻ رُخيءَ ثقافت جنم ورتو ۽ اٺين ويهن سالن جي گذرڻ ڪانپوءِ، ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ جي صدارتي دفتر کي سُورت کان ممبئيءَ آندو ويو. جنهن ڪانپوءِ ممبئي سامونڊي بندر دنيا ۾ وڏي ڏِک ڏيڻ لڳو جتي هِن وقت بہ سامونڊي آمدرفت اوُج تي ڏٺيسون.

ممبئيءَ ۾ ڪچهري ڪندي، جگديش لڌاڻيءَ ٻڌايو، تہ

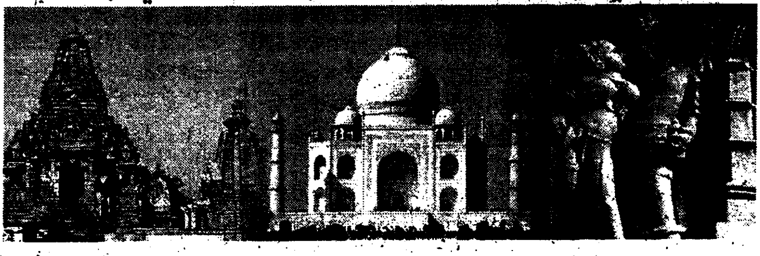

2002ع ۾ اُلهاس ننگر ۾ شهيد ڏُنيچند ميموريل ٽرسٽ پاران "شهيد ڏُنيچند ڪالاڻي ڪاليج آف آرٽس، ڪامرس ائنڊ سائنس "کوليو ويو آهي، جو پنهنجيءَ اهميت، رنگ ۽ رُوپ جي لحاظ کان پهريون ڪاليج آهي. هن ڪاليج ۾ جگديش لچاڻي پرنسپال جي حيثيت سان ڪم ڪري رهيو آهي.

جگديش لچاڻيءَ وڏيڪ ٻڌايو ته دهليءَ ۾ نيشنل ڪائونسل فار پروموشن آف سنڌي لئنگوئيج جي قائم ڪيل آفيس جي ماهوار ادائي لک رپيا مسواڙ ڏني وڃي ٿي، جا ٻارنهن مهينن جي هڪ ئي وقت ٽيهه لک روپيا اڳواٽ ڏيڻي پوي ٿي.

جگديش لچاڻي ايم – اي (سنڌي)، ايم – اي (هندي)، ايم – اي (فلاسافي) ۽ پي ايچ ڊيءَ جون تعليمي لياقتون رکندڙ آهي. سندس جنم 4 ڊسمبر 1939ع تي خيرپور ضلعي جي پيرڳوٺ ۾ ٿيو هو. جگديش رات، ڏينهن محنت ڪري، شاهه لطيف، اُڏيري لعل، سنت ڪنور رام، هيمون ڪالاڻي، رام پنجواڻي، پوپٽي هيراننداڻي، شيخ اياز ۽ تاجل بيوس بابت وڊيو فلم اسڪرپٽس لکي، ڇپرايا آهن، جن تي فلم تيار ڪرڻ لاءِ ، ڪنهن به وقت رڪارڊنگ ڪري سگهجي ٿي.

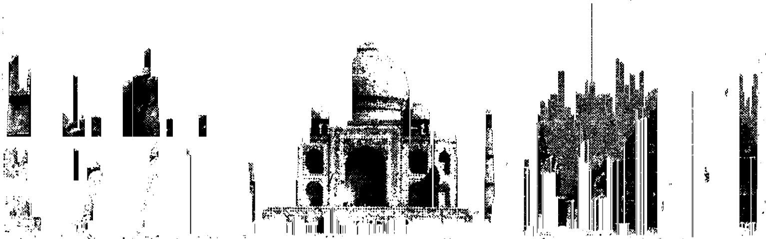

ممبئيءَ کان احمد آباد روانگي

8 جون، 2007ع تي رات جو 9:45 وڳي اسان ريل گاڏيءَ ذريعي ممبئيءَ کان احمد آباد روانا ٿياسون. مان هِن چوٿين ادبي ۽ ثقافتي دؤري کان اڳ، ٽي دفعا (1990ع، 2001ع ۽ 2006ع) هندستان اچي چڪو آهيان، پر هيءُ پهريون دفعو هو جو احمد آباد ٿي ويس. ممبئيءَ جي آخري ٻَرڻ ولي پدم شرما اسٽيشن تي پهچڻ وقت 12:00 وڳي (رات) مان آهِلي پيس، ۽ 1:45 وڳي ماني کائڻ لاءِ مون کي اُٿاريو ويو. مون ٻه هڪ، ٻن ساٿين جيان ٻه ڏڪ جيوَن رس جا ڀري پورءِ ماني کاڌي. منهنجي هيٺئين جملي چوڻ تي ڪجهه همسفر ٿهڪ ڏيڻ لڳا:

"The golden drops have renovated my blood"

(سونن قطرن منهنجيءَ رت کي تازو ڪري ڇڏيو آهي.)

برج موهن انگريزيءَ ۾ ڳالهائڻ جو ماهر ٿي لڳو جو سنڌي ۽ اردو سوالن جا ٻه انگريزيءَ ۾ جواب پيو ڏئي. گوپال نڪر ۽ موهن منهنجي گيت "سنڌ منهنجي امان" جي ورڻ، ورڻ واڪاڻ تي ڪئي.

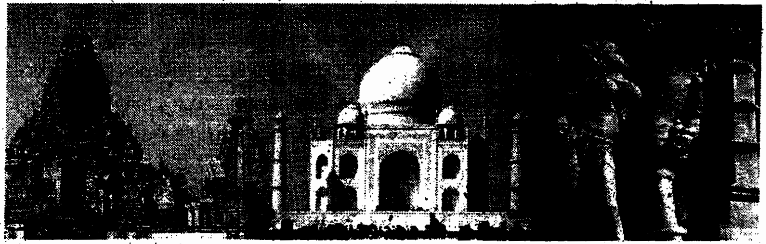

ڪرشن راهي انڊو پاڪ لٽرري ڪانفرنس

9 ۽ 10 جون 2007ع تي احمد آباد جي سنڌو ڀون هال ۾ ڪرشن راهيءَ جي ياد ۾ "شِري ڪرشن راهي انڊو پاڪ لٽرري ڪانفرنس" عنوان هيٺ ڪانفرنس ڪوٺائي ويئي. شرڪت ڪندڙن ۾ موتيلال جوتواڻي، راڄو جوتواڻي، دُرگا ٽارواڻي، موتي پرڪاش، ڪلا پرڪاش، لڇمڻ ڪومل، لڪڇمڻ دُبي، آشا چاند، جگديش لڇاڻي، ڪيمن يو مولاڻي، وِمي سدارنگاڻي، واسديو موهي جهمون چڳاڻي، نند ڇڳاڻي، ارجن حاسد، ٽيڪچند مست، وِينا شرنگي ۽ شالني ساگر به شامل هئا.

اسٽيج تي ٻين سان گڏ، مون کي به وهاريو ويو. ڪرشن راهيءَ تي مون به پيپر پڙهيو جنهن کي ايڊو ته پسند ڪيو ويو جو مون کي بنا گهرڻ جي 3000 روپيا معاوضو ڏنو ويو جي اسان جي 4500 روپين برابر آهن. سنڌو ڀون محل جو هي اهو مشهور هال آهي، جنهن ۾ هِتان جا سنڌي ٻولي، ادب ۽ ثقافت جي محفلن رچائڻ ۾ دل کولي حصو وٺن ٿا.

احمد آباد جي 40 لک آباديءَ مان 3 لک سنڌي آهن. ٻڌايو ويو. ته سنڌي دنيا جي پنجاهه ملڪن ۾ رهن ٿا. سنڌ ۾ ٽي ڪروڙ ۽ هند ۾ پنجاهه لک سنڌي موجود آهن.

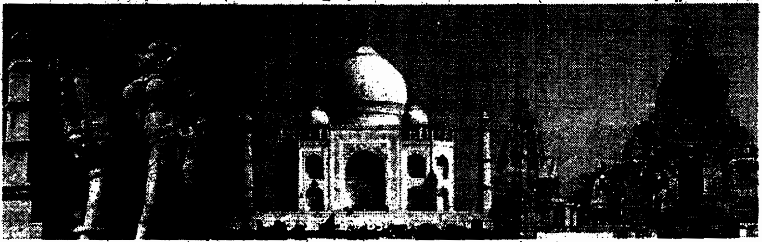

احمد آباد کان اجمير روانگي

اسان 11 جون 2007ع تي 5:30 وڳي شام جو ڪوچ ذريعي احمد آباد کان اجمير روانا ٿياسون. رستي ۾ چڱا خاصا مندر ڏسڻ ۾ آيا. هڪ هندو ته ڇهه، ست مندر ڏسڻ ۾ آيا، جنهن هندو کي ”مندرن جو ماڳ“ چئي سگهجي ٿو.

سوا ڪلاڪ جي سفر ڪانپوءِ 6:45 وڳي گانڌي نگر آيو. رستي ۾ جتي به ڪا چؤ دڳي يا چؤ سول هو اُتي گهڻي ڀاڱي مجسما کڙا ڪيل هئا. گانڌي نگر گجرات پرڳڻي جي گاديءَ جو هنڌ آهي، جنهن شهر جي لچمڻ ڪومل ٻڌايو، ته ڏهه لک آبادي آهي. پري کان اڪشدام مندر جي عمارت نظر اچڻ لڳي، جا دنيا جي نواڻ (Novelty) رکڻ ۾ بي مثال سمجهي وڃي ٿي، چاڪاڻ ته هن عمارت ۾ نه سِرون استعمال ڪيون ويون آهن ۽ نه سيمينٽ. سڄي عمارت اڇي سنگمرمر جي سِنگل پٿرن مان جوڙي وئي آهي.

رستي ۾ جتي به ڪو شهر يا ڳوٺ ٿي آيو اُتي هاءِ وي کي پاسن کان لوهو جهنگلو لڳل نظر ٿي آيو جنهن جو خاص سبب پيادل هلندڙن ۽ سواري ڪتب آڻيندڙ ماڻهن کي حادثن کان بچائڻ هو جن ۾ دڪاندار گراهڪ ۽ ننڍڙا ٻار به اچي وڃن ٿا.

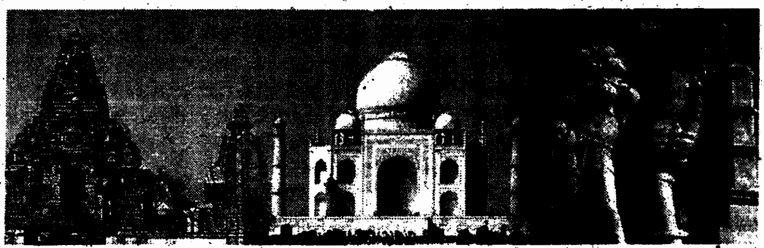

جهنگلي ڪان ٻاهر بسين، ٽانگن، گڏهه گاڏن ۽ ٻي سواريءَ لاءِ به هاءِ وي ته ٺهيل هئا، پر ٽيون روڊ به ٺهيل هو ته جيئن ڳوٺاڻا ۽ شهري رستي ڪي بنا ڪنهن خطري جي سواريءَ سان توڙي پيادل استعمال ڪري سگهن.

رستي ۾ 8:30 وڳي هوٽل سرِوودي ۾ رات جي ماني ڪارائي ويئي، جو هوٽل شاملا مندر جي پرسان آهي. هن هوٽل ۾ چيني کاڌن سان گڏ، گجراتي کاڌو به پيش ڪيو ويو جنهن ڊِش کي ”گجراتي ٿالهي“ چيو وڃي ٿو جو خاص لذيذ کاڌو هو جنهن کي اسپيشل فوڊ سڏيو پئي ويو.

اسان جيئن ئي گجرات اسٽيشن مان گذري، راجستان ۾ داخل ٿياسون، ته سنڌيءَ جي ”ٽيڙ“ لفظ تي ڪِل پوڳ ۽ بحث ٿيڻ لڳو.

ٽيڙ تان ڌيان هٽائڻ لاءِ، مون هڪ ڳجهارت به پيش ڪئي، جا هئي:

”عورت ۽ ڏينهن ڪانپوءِ شاهاڻو محلُ ٿو اچي“

حاضرين جڏهن ڳجهارت نه ڀڃي سگهي، ته سندن ٻاران بارُ بارُ ايلازن تي مون کين ڀڃي ٻڌائي.

ڳجهارت: ”عورَت ۽ ڏينهن ڪانپوءِ شاهاڻو محل ٿو اچي“

ڀڃڻي: گجرات ڪانپوءِ راجستان ٿو اچي.

عورت: گجر، ڏينهن ڪانپوءِ رات (گجرات) شاهاڻو محل، راجا + آستان = راجا جو محل يا شاهاڻو محل. راجستان ۾ راجا ۽ آستان لفظ آهن.

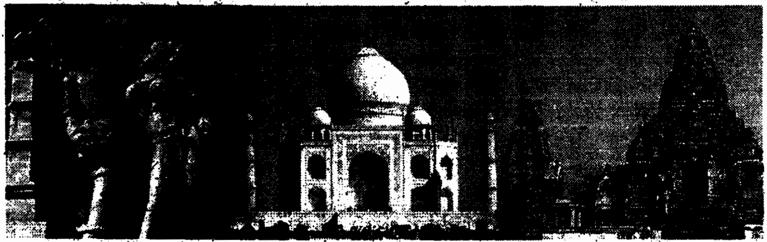

ڪڇهريءَ ڪانپوءِ، مان مٿي سمهي پيس. اسان وٽ بس يا ڪوچ ۾ سمهڻ جي سهوليت اڃان تائين نہ جوڙي ويئي آهي، جڏهن تہ هندستاني بسين ۾ هڪ ماڻهوءَ جي سمهڻ لاءِ پينگهي جهڙيءَ ڪٽ سان گڏ، ٻن ماڻهن کي گڏ سمهارڻ جي بہ سهوليت آهي، تہ جيئن مرد ۽ عورت بہ سُمهين سگهن.

بس جڏهن پيمر سٽيءَ پهتي، تہ چانهہ پيئڻ لاءِ بس کي بيهاريو ويو. بس جي بيهڻ سان مان جاڳي پيس. ان وقت رات جا 3:30 وڳا هئا. اسان جا ڪجهہ ساٿي اگھور ننڊ ۾ هئا. جن ۾ لڇمڻ ڪومل بہ هو. هِتان اسان جو منزل گاهہُ اجمير 110 ڪلوميٽرن جي مفاصلي تي هو. خير سان، 4:45 وڳي سج اُڀريو. پنهنجي ڳوٺ جي پيٽ ۾ لڳي پيو سج چڙهڻ تہ اولهہ کان اُڀري رهيو هو. رستي جي ٻنهي پاسن کان جبل هئا. جاين جي پٽين، دروازن، بوردن ۽ ريلوي اسٽيشنن تي اشتهار ۽ نالا هنديءَ ۾ لکيل هئا. ڪٿي، ڪٿي ڪا انگريزي عبارت نظر آئي ٿي. احمد آباد کان اجمير تائين پوري سفر ۾ ريلوي رستو 5:50 وڳي (صبح) نظر آيو. اِن وچ ۾ همسفر ٽي شخصيتون گھٽي پاڳي وحشيت ڀريلَ جملن جي ڏي وٺ ڪنديون رهيون، جنهن شاعرن جي ماحول کي زهريلو ٿي بڻايو.

پُوري ڇهين وڳي صبح جو اسان جي بس اجمير شهر ۾ داخل ٿي. ائين احمد آباد کان اجمير پهچڻ ۾ اسان کي ساڍا ٻارنهن ڪلاڪ لڳا. اسان کي پڪ ٿي شاهاڻيءَ رسيو ڪيو جتي پاسي ۾ يوگا جو هڪ وڏو ميڙا ڪو ڏسڻ ۾ ٿي آيو جنهن ۾ بيشمار

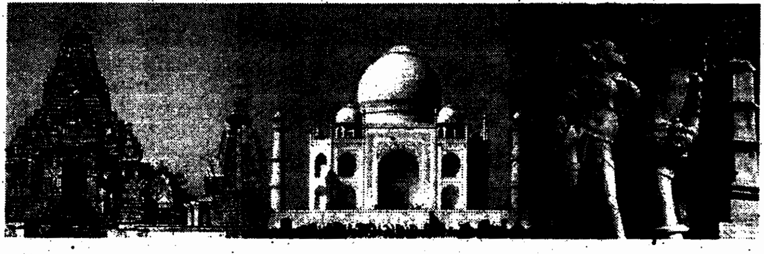

مرد حصو وٺي رهيا هئا.

6:15 وڳي (صبح) اسان پنهنجي رهائشگاهه پهتاسون، جنهن کي پاڳچند جي ڪوٺي ٿي چيائون.

اجمير جو شهر جبلن تي ٽهيل آهي. پهاڙ چئني طرفن کان ائين لڳي رهيا هئا، ڄڻ ڪا قدرتي ديوار هئي. شهر جي وچ ۾ هڪ ڍنڍ نظر اچي رهي هئي، جنهن ۾ ننڍيون ٻيڙيون (ڊُونڊيون) هلي رهيون هيون. جبل، ڍنڍ ۽ وڻڪار، اجمير شهر کي سورنهن سينگار ڪرائي رهيا هئا.

ڌرميندر لالواڻيءَ ٻڌايو، ته اجمير ضلعي جي پنجويهه لک آدمشماري آهي، جن مان ڇهه لک سنڌي آهن. سيد محمود حسن شاهه چشتي درگاهه جو گادي نشين آهي، جو اسان کي جيءَ ۾ جايون ڏئي رهيو هو. سيد محفوظ حسن شاهه سندس فرزند ۽ حاجي سيد صُولت حسن شاهه سندس پاٽتيو ٿئي. نوجوان سيد محفوظ حسن شاهه جي پنهنجي والد جي شڪل سان ايڏي ته هڪ جهڙائي هئي، جو مون بغير پڇا ڳاڇا جي سيد محمود حسن شاهه کي چيو، ته سائين! هيءَ شهزادو مهاندن ۾ اوهان جو فرزند ارجمند پيو لڳي، جنهن ڪِلي خوش ٿي، هاڪار ۾ جواب ڏنو. مون وڌيڪ محمود حسن شاهه کي چيو ته اوهان جي فرزند جي چهري ۾ اوهان جي جواني نظر اچي رهي آهي. ياد رهي، ته هِن درگاهه تي مون کي هڪ سال اڳ، هِن ئي جُون مهيني ۾ به اچڻ جو شرف حاصل ٿيو هو.

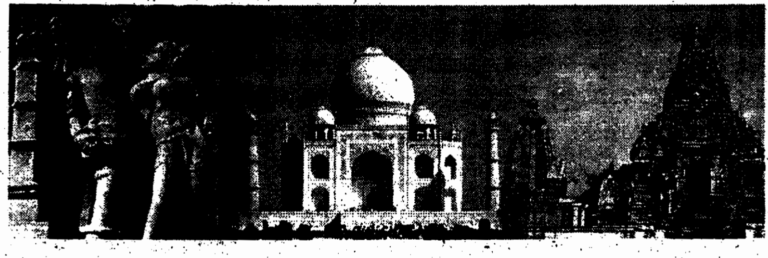

منهنجيءَ گذارش تي سيد محمود حسن شاهه اسان کي اُها ديڳ به ڏيکاري جنهن ديڳ ۾ چانورن جا 120 مڻ رَڌا وڃن ٿا. هيءَ ديڳ درگاهه کي مغل اڪبر بادشاهه نذراني طور ڏياري هئي. سيد محمود حسن شاهه هن طرح به ٻڌايو ته زردي جي هڪ ديڳ تيار ڪرڻ تي هڪ لک روپيا لاڳت اچي ٿي. ديڳ رات ڪان ٿي ٻاهه تي چڙهيل هوندي آهي، ۽ صبح جو تيار ڪيل زردو ماڻهن ۾ ورهايو ويندو آهي، جنهن کي تبرڪ چيو وڃي ٿو. اسان مان ڪجهه ميزبانن ۽ مهمانن عطئي طور سيد محمود حسن شاهه کي پنهنجي حال آسارُو پئسا ڏنا. جن جي رسيد ڏني ٿي ويئي. مون به ڪيس پارتي هڪ سئو روپيا ڏنا.

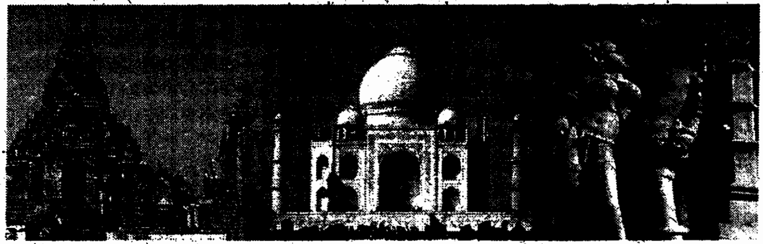

خواجا غريب نواز ۽ سندس خاندان بابت وڌيڪ معلومات

خواجا معين الدين چشتي خواجا غياث الدين جو فرزند ارجمند هو. سندس ماتا جو نالو بيبي ماهِ نور هو. هن خاندان جو شجرو امام حسن عليہ السلام ۽ امام حسين عليہ السلام سان ملي ٿو. پاڻ 1938ع ۾ ايران جي سيستان شهر ۾ پيدا ٿيو هو. سورنهن سالن جي عمر ۾ سندس والد ۽ ماتا لاڏاڻو ڪري ويا. سندس جنم جو سال پڙهي، منهنجي روح کي رات اچڻ لڳي ٿي. ڇاڪاڻ ته 38 جو انگ منهنجي به جنم سال ۾ آهي، جو آهي 1938ع.

هڪ ڏينهن خواجا معين الدين جيئن ئي پنهنجي باغ ۾ ڪم ٿي ڪيو ته ابراهيم نالي هڪ درويش باغ ۾ داخل ٿي، هڪ وڻ هيٺان اچي ويٺو. خواجا ڏسندي ئي ڪيس انگورن جو ڇڳو پيش ڪيو. درويش انگور کائي ڏاڍو خوش ٿيو ۽ پنهنجي ٿيلهي مان ڪا شيءِ ڪڍي، چٻاڙڻ لڳو ۽ ٿيلهي مان ساڳي ئي شيءِ ڪڍي، پنهنجي ميزبان خواجا کي به ڏنائين، جنهن بنا خوف خطري جي اُها شيءِ کائي ڇڏي ۽ ائين اڪيچنيءَ ۾ ڏاهپ، ذات ۽ علم جي

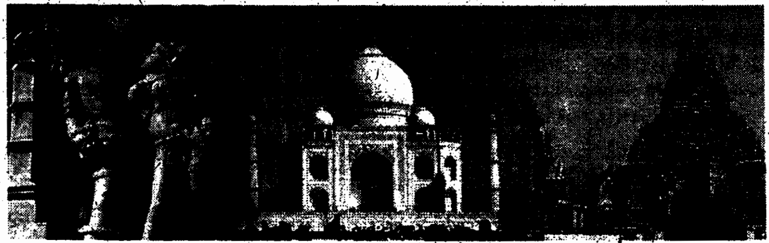

روشني خواجا جي اندر کي روشن ڪرڻ لڳي، جنهن ڪانپوءِ دنوي لالچ ترڪ ڪري، وٽس جيڪا بہ دولت ۽ ملڪيت هئي، اُها غريبن ۾ ورهائي، وڃي سمرقند ۽ بُخارا ڪان نڪتو جي اُن زماني ۾ علم ۽ ڄاڻ جا وڏا مرڪز سمجهيا ويندا هئا.

خواجا معين الدين پورا ويهہ سال خواجا عثمان کي مرشد چوندي، وٽس گذاريا، جتان ڪيس روحاني راز حاصل ٿيو.

1190ع ۾ جڏهن خواجا جي عمر 52 سالن تي پهتي ، تڏهن اجمير ۾ هُن تصوف جي دولت ۽ روحاني راز حاصل ڪرڻ ۽ ورهائڻ شروع ڪيا. اُن وقت اجمير تي راجپوت راجا پرٿوي راج حڪومت ڪندو هو. خواجا صاحب هڪ ڍنڍ پرسان، پهاڙيءَ تي چِلو ڪيڻ لڳو جا جاءِ هِن وقت "خواجا جو چِلو" نالي سان مشهور آهي. مان ڄاڻائي آيو آهيان، تہ هوٽل مان اجمير شهر جي وچ ۾ هڪ ڍنڍ نظر اچي رهي هئي، جنهن ۾ ننڍيون ٻيڙيون نظر تي آيون. ٿي سگهي ٿو، تہ هيءَ اُهائي ڍنڍ هجي، جنهن جي پرسان خواجا چلو ڪڍيو هو.

ڪجهہ ڏينهَن اندر هزارن جي تعداد ۾ خواجا جا مريد ۽ عقيدتمند ٿيا، جن ۾ راجا پرٿوي راج جا جادوگر بہ هئا. اٿين خواجا قطب الدين بختيار، شيخ فريد الدين، شيخ نظام الدين اولياءِ، شيخ نصير الدين ۽ خواجا بنده نواز خواجا معين الدين چشتي غريب نواز جا معتقد بڻجي، سندس هٿ چمڻ لڳا، ۽ گُنب ڪرڇ ۾ سندس پيغام پهچائڻ لڳا. خواجا غريب نواز 1236ع ۾

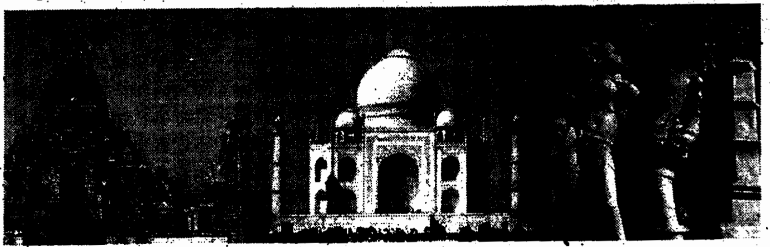

98 سالن جي عمر ۾ لاڏاڻو ڪيو.هن وقت دنيا ڀر کان عقيدتمند پهچي، خواجا جي آخري آرامگاهه تي عقيدت ۽ مچتا جا گل نڇاور ڪن ٿا. سندس مزار تي هر وقت پٽ شاهه ۽ سيوهڻ جيان ماڻهن جا ميڙاڪا ڏسجن ٿا.

ٻڪايل ڪي ڪاڏو ڪارائڻ مسئلن ۾ ڦاٿل انسان جي مدد ڪرڻ ۽ ڏٺيءَ در ٻاڏائڻ خواجا جي ڏنل تعليم جو جوهر سمجهيو وڃي ٿو. جهولي جهلي پنڻ ۽ دشمن کي دوست سمجهڻ کان پاسو ڪرڻ، پالڻهار کان ڊڄڻ، پُر اميد رهڻ ۽ محبت ونڊڻ خواجا صاحب جي ڏنل تعليم جا اصول ۽ اهڃاڻ سمجهيا وڃن ٿا.

خدمت ڪندڙ سيد "خادم" سڏائن ٿا. گذريل سال درگاهه جو گادي نشين سيد خواجا غلام ڪبريا ٻڌايو ويو هو جنهن سان تعارف به ٿيو هو. هن دفعي سال گذرڻ ڪانپوءِ سيد خواجا محمود حسن شاهه چشتي گادي نشين هو.

خواجا غريب نواز هڪ اُها مچيل شخصيت تي گذري آهي، جنهن هندستان ۾ هندن ۽ مسلمانن کي ذهن ۾ رکندي، سيڪيولرزم (غير مذهبي هئڻ) جو بنياد وجهي "انسانيت" (ماڻهپو) کي سڀ ڪجهه سمجهيو. هن ظاهر ڪيو ته انسان ۾ ٽن خاصيتن جو هئڻ لازمي آهي، جي آهن : سج جهڙي روشن شخصيت، درياهه جهڙي سخاوت ۽ زمين جهڙي قربداري.

خواجا غريب نواز جو نالو معين الدين حسن ولد خواجا غياث الدين حسن آهي. سندن سنن خطابن ۾ حبيب الله، غوث

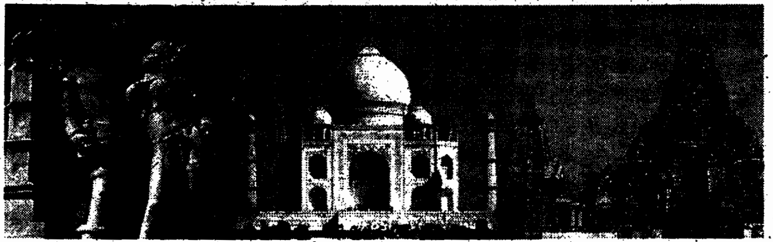

المشائخ، قطب العارفين ۽ غريب نواز بہ شامل آهن. سندن نسب امام حسن عليہ السلام ۽ امام حسين عليہ السلام سان ملي ٿو ۽ سندن پيدائش 13 رجب 530هہ مطابق 18 اپريل 1136ع چنچر ڏينهن ايران ۾ ٿي.

سندن والد جي لاڏاڻي وقت سندن عمر 15 سال هئي. اڳتي هلي خواجا عثمان هاروني کي مرشد ڪري قبول ڪيائون. سئر، سفر ۾ رهڻ ۽ صوفياڻن اوتارن ۾ وڃي صوفين ۽ درويشن سان ملڻ جُلڻ سندن روحاني پيشو هو. اهڙن شهرن ۽ ماڳن: مڪانن ۾ همدان، تبريز، اصفهان، استرآباد، هرات، سبزوار، بلخ ۽ غزني بہ اچي وڃن ٿا.

خواجا غريب نواز جڏهن هندستان پئي ويو تڏهن چاليهہ شخصيتون ساڻس گڏ هيون. پاڻ دمشق، شادمان، بلخ، بخارا، بدخشان، غزني، قنڌار ۽ ملتان پهچي، درويشن سان روح رچنديون ڪندو لاهور پهتو هئو. سندن لاهور پهچڻ کان اڳ خواجا علي هجويري عرف داتا گنج بخش لاڏاڻو ڪري چُڪا هئا. هتي ڪجهہ ڏينهن رهي، اجمير پهچڻ لاءِ دهليءَ روانا ٿيا جتان ڪجهہ عرصي بعد اجمير پهتا هئا.

اجمير جو اوسي پاسو پهاڙن تي ٻڌل هو جو اڄ بہ آهي. اجمير کي "آجا ميرَ" چيو ويندو هو جو پوءِ اجمير جي نالي سان مشهور ٿيو. هتي پاڻ بيبي عصمت سان شادي ڪيائون، جنهن مان کين ٽي پٽ ۽ هڪ نياڻي ڄائي. وڏي پٽ جو نالو خواجا فخر

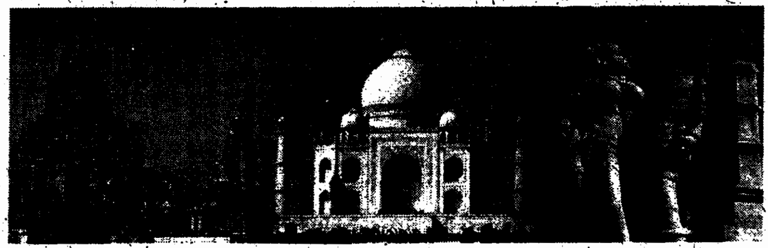

الدين چشتي، ٻئي جو خواجا حسام الدين چشتي ۽ ٽئين جو خواجا ضياء الدين چشتي نالو رکيائون. سندن نياڻيءَ جو نالو حافظ بيبي جمال هو جا نهايت پارسا ۽ نيڪ ٿي گذري آهي. پاڻ 98 سالن جي عمر ۾ 1236ع ۾ وفات ڪيائون.

خواجا پنهنجي زندگيءَ ۾ نرم دل ۽ ٿڌي مزاج جا هئا. اهو ئي سبب هو، جو بادشاهي راڄ ۾ عوام سان گڏ، وقت جا راجا به سندن معتقد رهيا آهن ۽ حاضري ڀريندا هئا. شهاب الدين غوري، قطب الدين ايبڪ، شمس الدين التمش، سلطان محمود خلجي، بابر، همايون، اڪبر، جهانگير، شاهجهان ۽ اورنگزيب سندن معتقد رهيا آهن ۽ حاضري به ڀريندا هئا. قطب الدين ايبڪ ته پورا ڇهه مهينا اجمير ۾ اچي رهيو هو ۽ اڪبر بادشاهه فتح پور ۽ آگري ويندي، خواجا غريب نواز جي شان ۾ ڳوٺاڻين عورتن جا گيت ٻڌندي، ايترو ته متاثر ٿيو هو جو اُتان هو اجمير روانو ٿيو هو ۽ عقيدت وچان حاضري ڀرائي، 120 مڻن واري ديڳ خريد ڪري، چانور تيار ڪرائي، غريبن جو پيٽ ڀريو هئائين. اُها ديڳ اڄ به درگاهه تي موجود آهي، جنهن ۾ زردو تيار ڪرائي، غريبن ۾ پانڊيئڙن کي کارايو ويندو آهي. هڪ ٻي ديڳ سٺ مڻن واري آهي، جا جهانگير نذراني طور ڏني هئي.

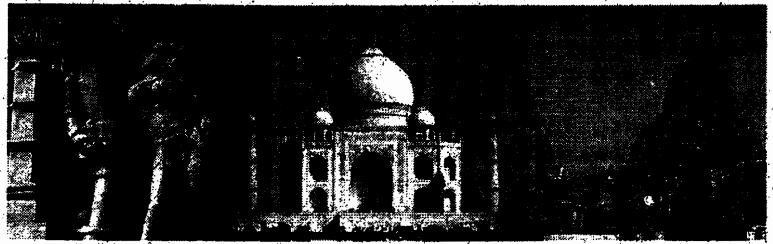

ٻن پاڪستاني ڳائڻن جي چهرن ۾ ڪنور رام ۽ چندر جا عڪس ۽ اولڙا نظر اچي رهيا هئا

شام جو ڇهين وڳي NCPSL ۽ اجمير سنڌي سينٽرل پنچات جي سهڪار سان جواهر رنگ هال ۾ موسيقيءَ جي محفل رچائي وئي، جنهن ۾ پيلواڙا کان هري سيوا ڌام جو گادي نشين سوامي هنس رام به اچي شريڪ ٿيو هو جنهن سان گذريل سال به ثقافتي دؤري وقت منهنجي ملاقات ٿي هئي. هِن پروگرام ۾ جسٽس ايسراڻي به اسان سان گڏ هو.

سڀ کان پهريان، جهوليلال ۽ ڀڳت ڪنور رام جي تصويرن کي گلن جا هار پارايا ويا، جنهن کانپوءِ اسٽيج تي وهاريلَ مهمانن ۽ ميزبانن تقريرون ڪيون، جن مهمانن ۾ مان به شامل هيس. تقريرن کانپوءِ 8:15 وڳي (رات) راڳ رنگ جي محفل شروع ٿي. هند جي رهواسڻ اُمالا لاچار ڪلام پيش ڪيا، جنهن کانپوءِ ٻن پاڪستاني ڳائڻن : ذوالفقار علي ۽ مظهر حسين ڳائڻ شروع ڪيو. ياد رهي ته هي ڳائڻا جڏهن به ڪنور رام ۽ چندر جا ڳاتل ڪلام ڳائڻ پيا، ته

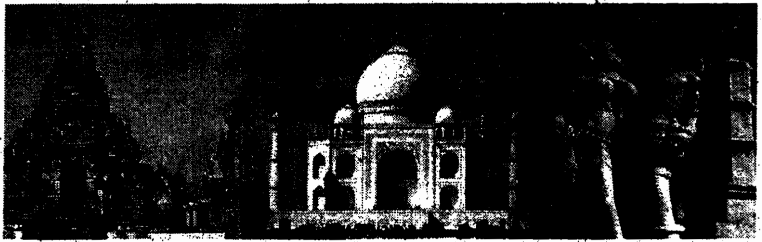

چڱا، خاصا حاضرين جهومڻ به لڳا پئي. آئون ڪلام منهنجو جوڙيل گيت ”سنڌ منهنجي امان“ ڳاتو ويو جنهن کي ٻڌندي، حاضرين اُٿي بيهي فنڪارن ۽ مون کي داد مٿان دادُ تي ڏنو. ڪلام ختم ٿيڻ سان، جسٽس ايسراڻي مون کي اسٽيج تي وٺي هليو ۽ مائيڪ هٿ ۾ جهلي، سامعين کي چوڻ لڳو ته گيت جي سرجڻهار تاجل بيوس جو درشن ڪيو جنهن تي ڪيترن ئي اُٿي بيهي تاڙيو وڄايون. بس، اِهي قرب ايسراڻيءَ صاحب جا هئا، جنهن هر پيري سامعين سان منهنجو تعارف ٿي ڪرايو. محفل رات جو 10:25 وڳي پڄاڻيءَ تي پهتي.

سنت سوامي هنس رام ٻڌايو ته تاجل! مان ارڙهن سنت ساڻ ڪري، سنڌ گهمي آيو آهيان، ۽ سنڌ جي صوفياڻين درگاهن ۽ آستانن جي درشن ڪرڻ سان گڏ، هنگلاج ياترا به ڪري آيو آهيان.

اجميرڪان دهليءَ روانگي

12 جون 2007ع تي 3:45 وڳي شام جو اسان شتا بدي ايڪسپريس جي ايئرڪنڊيشن گاڏي ۾ سوار ٿي، دهليءَ روانا ٿياسون. ريل گاڏي اڳتي هلڻ بدران، پٺتي هلڻ لڳي، جنهن طرف اسان جي پٺي هئي. "ٽپڙ" لفظ وانگر پُٺ ۽ پُٺتي لفظن جون به وضاحتون ۽ چرچا، پوڳ ٽيڻ لڳا. جنهن ۾ وري به اسان جون سنڌ ڇايون وڏ ۾ وڏ حصو وٺڻ لڳيون. مون به هڪ ٽِڙ سٽون پيش ڪيو جو هيو:

اُبتي هلي ٿي ريل،
ڪرِ پيو عامر عشق جا
اُبتا، سُبتا ڪيل

(عامر سيال پي آءِ اي ۾ نوڪري ڪندڙ محمد خان سيال جو پٽ آهي، جو انگلنڊ ۾ نوڪري ڪندو آهي، ۽ نهايت شريف نوجوان آهي.)

گاڏي هلندي رهي ۽ اسان کي پاڻي پيارڻ کانپوءِ چانهه سان گڏ، ٻن قسمن جا سلائيس ۽ مائي جي ٽِڪي ڏني ويئي.

رستي ۾ دنترا (Dantra) ريلوي اسٽيشن شام جو 4:30 وڳي اُڪرياسون. ڦُليرا جنڪشن (Phulera Junction) تي

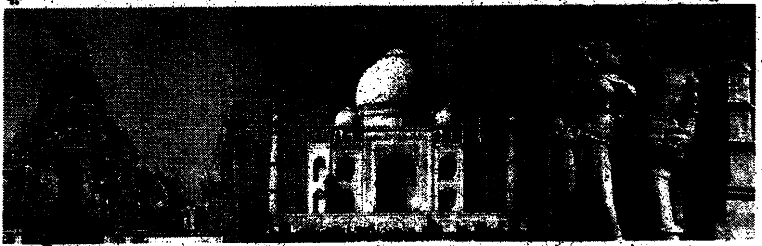

گاڏي 4:45 وڳي بيٺي، جا پهرين اسٽيشن هئي، جنهن تي ڪلاڪ گذرڻ ڪانپوءِ، گاڏي بيٺي هئي ۽ ائين ڏهن منٽن ڪانپوءِ 4:55 تي گاڏي هلڻ لڳي.

رينو عيدناڻي، اُمالالا، شريڪانت ڀاٽيا (لڇمڻ ڪومل جو ڀاڻيجو)، گوبند خوشحالاڻيءَ ۽ لڇمڻ ڪومل اجمير کان دهليءَ تائين اسان سان گڏ هئا. رينو اُها سنڌياڻي آهي، جا هند ۾ مرد مٽيون ٻڌجي پنهنجو ڪاروبار بہ هلائيندي آهي، ۽ سماجي، فلاحي ۽ ثقافتي ميڙاڪن ۾ بہ شرڪت ڪندي آهي، پوءِ ڇو نہ اهڙا ميڙاڪا سوين ڪلوميٽر دور هجن.

5:40 وڳي (شام) گاڏي جيپور جنڪشن تي هلي بيٺي. تہ نرين شاهاڻيءَ پاران اسان مان هر هڪ کي بسڪوٽن جو پاڪيٽ ڏنو ويو. نرين شاهاڻيءَ جي جيپور ۾ بيڪري آهي، جو وڏي پئماني تي بسڪوٽن، ڊبل روٽي ۽ ڪيڪن جو ڪاروبار ڪندو آهي.

داسا(Dasa) ريلوي اسٽيشن تان اسان 6:35 وڳي اُڪرياسون. تہ عورتن جي ڦرجڻ جون ڳالهيون ٿيڻ لڳيون. مون بہ وائيف جي ڦرجڻ جو قصو ٻڌايو جنهن ۾ ڦُرڻ کان اڳ، ڦورو پاڳل ٻڌجي، رستي تي ڇرين وانگر مٿو ڌوڻي، اکيون ڦوٽاري، ٻانهون هلائي ۽ زمين تي پير گسائي پنهنجا ڪرتب ڏيکاري رهيا هئا. مون ٻڌايو تہ هِن ڦُر ۾ وائيف کان پوٽن ٻن لکن جو سونُ ڦريو ويو هو. هِن قسم جي ايڪٽنگ مون کان وري، وري ڪرائي ويئي. مون واريءَ شوٽنگ حاضرين کي اپڏو تہ وِندرايو، جو سنڌن ستائڻ ۽

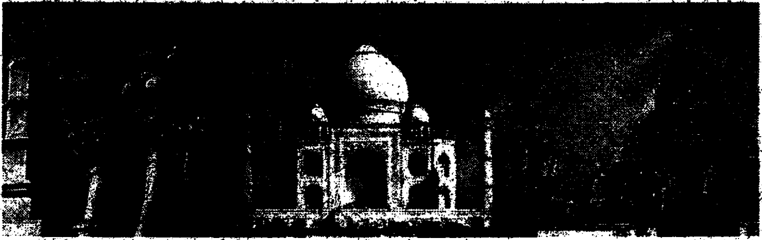

اٺين چوڻ تي تہ تاجل! توکي تنهنجي گهر واريءَ ڦورن جي اهلَ ڪيئن تي ڪري ڏيکاري، مجبوراً مون ڪيِ اهو سڀ ڪجهہ ڪري ڏيکارڻو ٿي پيو.

صنوبر گل مون کي چيو تہ تاجل! لکُ سوا روپيا تو وٽ ضرور هوندا؟ جنهن تي لڇمڻ ڪومل مون کي چيو تہ خبردار! صنوبر کي متان پئسا ڏيکارين. صنوبر توکان سڀ پئسا ڦُري ويندي، اٺين جيئن تنهنجي گهر واري منڻ خاتونءَ کان ڦُريا ويا هئا.

7:30 وڳي ٽماٽن جو سُوپ. سُوپ اسٽڪ ۽ مکڻ جي ٽڪي ڏني ويئي. سُوپ اسٽڪ ڪٽڪ جي اٽي مان ٺاهي وڃي ٿي.

رات جو اٺين وڳي ريل آلور جنڪشن تي بيٺي، جا راجستان اسٽيشن جي هڪ وڏي اسٽيشن آهي. شريڪانت ياٽيا ٻڌايو تہ راجستان ڪانپور، هريانا اسٽيٽ شروع ٿئي ٿي.

10:15 وڳي رات جو گاڏي دهليءَ جي ڪئنٽ اسٽيشن تي بيٺي، جنهن ڪانپور اسان جي آخري نيو دهلي ريلوي اسٽيشن اچڻي هئي. رينو ڪئنٽ اسٽيشن تان موڪلائي، لهي ويئي، جنهن جو گهر هن اسٽيشن کان ويجهڙو هو.

اسان خير، خوبيءَ سان، رات جو 11:30 وڳي نئين دهلي ريلوي اسٽيشن تي پهتاسون، جڏهن تہ پهچڻ جو مقرر ڪيل وقت 10:40 هو.

12 جون، 2007ع تي شام جو رچايل محفل ۾ ذوالفقار علي ۽ مظهر حسين منهنجو ڪلام "سنڌ منهنجي امان" بہ پيش ڪيو

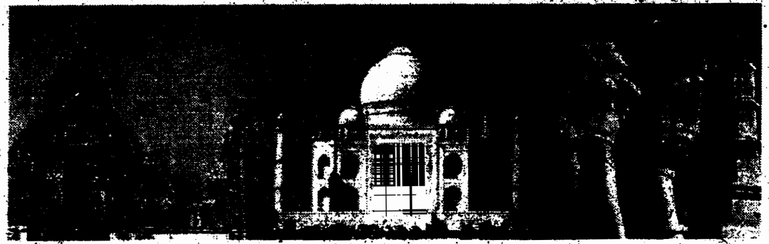

جن کي خوب دادُ مليو. دستور موجب، جسٽس اِيسراڻي مون کي ڀاڪرُ پائي، اسٽيج تي وٺي هليو ۽ ڳاتل گيت جي حوالي سان سامعين سان سونَ سريکن لفظن سان منهنجو تعارف ڪرايائين. ائين واهه تاجل! واهه جا نعرا گونجڻ لڳا. مون هٿ ٻڌي، نوڙي سندن ٿورا مڃيا.

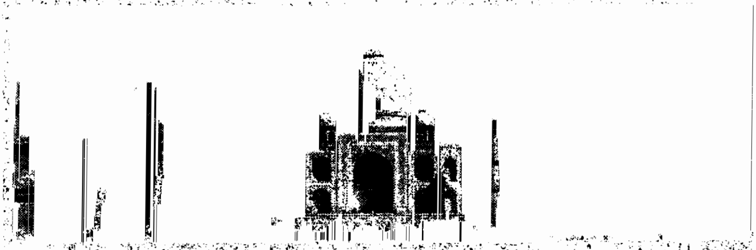

رام امر لعل پنجواڻي

رام امر لعل پنجواڻي هِن وقت 84 سالن جي عمر تي پهتل آهي، پر پوءِ بہ ڳالهائڻ ۾ ڪَرو تي لڳو. بيماريءَ ڪيس ڪافي ڪمزور ڪري ڇڏيو آهي، ۽ تازو پيشاب جي تڪليف ڪري، آپريشن بہ ڪرايو اٿائين. مون کي ۽ رکيل کي جيوَن رَسُ پياري، ماني بہ کارايائين. جيئن تہ سپريم انڪليو جي فليٽ ۾ رام پنجواڻي هڪ نوڪر سان اڪيلي زندگي گذاري رهيو آهي، اُن ڪري، نوڪر ماني هوٽل تان وٺي آيو. هن ئي فليٽ ۾ 2001ع ۾ مان ۽ جيوَن ساٿياڻي منڻ خاتون ساڻس ملڻ ويا هياسون. رام امر لعل اصل جيڪب آباد جو رهواسي هو جو پاڻ کي بروچ بہ سڏيندو آهي. اسان جي ڳانڍاپن جو اهڙو وقت بہ هو جڏهن هڪ ٻئي کي خط مٿان خط لکندا هئاسون.

13 جون 2007ع تي اسان لچپت نگر جي سينٽرل بازار وياسون، جتان وائيف لاءِ سنديس فرمائش تي لکنوءَ جو برٽ پريل وڳو، ستن نياڻين لاءِ ڪپڙن جا ست جوڙا ۽ ٻن ڪِڪن: ذوالفقار علي ۽ بلاول لاءِ مون بہ ٽِي شرٽس خريد ڪيون.

شام جو ڇهين وڳي سنڌي اڪيڊمي (سي پي او بلڊنگ، ڪشميري گيٽ، دهلي) پاران آجياڻو ڏنو ويو. اسان مهمانن سان ، موتيلال جوتواڻي، راجُو جوتواڻي، مُرليڌر جيتلي، رميش، وينا

شرنگي، شالني ساگر ۽ هيرو نڪر به اچي شامل ٿيا هئا. هتي منهنجيءَ معلومات ۾ ٻن خاص حقيقتن جو اضافو ٿيو. ڏِل جي وصوليءَ لاءِ ٻڌايو ويو ته 1924ع ۾ في ايڪڙ ٻه آنا ڏِل وصول ڪئي ويندي هئي، ۽ جنهن ماڻهوءَ جي دماغي ميڄالي ۾ سفيد رنگ جو مادو (White matter) هُجي ٿو، اهو گوڙو ۽ بيوقوف ثابت ٿئي ٿو ۽ جنهن ميڄالي ۾ خاڪي رنگ جو مادو (Grey matter) آهي، اهو ڏاهو ۽ سڄار انسان ٿئي ٿو.

دهليءَ ۾ اسان کي صفدر جنگ اِنڪليو ۾ رَهايو ويو هو. منهنجو ڪمرو نمبر 27 هو جنهن ۾ ٻئي پلنگ تي محبت وچان عابد حسين (ميوزيشن) اچي سامان رکيو هو.

14 جون، 2007ع تي مان ۽ رکيل پي سي او تان گهر وارن کي فون ڪرڻ وياسون.

رَکيل کي گهر جو نمبر ملي ويو، مگر مون کي ڇهن نمبرن مان هڪ نمبر به نه مليو! مون جيوَن ساٿياڻي تن نياڻين: نورجهان، سنڌو ۽ بينظير، پٽ ذوالفقارَ علي ۽ نياڻي ڊاڪٽر اسلم کي فون ڪرڻ ۾ لڳو رهيس، مگر نتيجو ٻڙي نڪتو!! هڪ ٻئي پي سي او تي به وڃي آڱريون گسايم، مگر هڪ نمبر به نه ملي سگهيو.

شام جو هڪ اهڙو ميلُ ميلاپُ به ٿيو، جو خاص جيوَن رَسُ پيئڻ لاءِ رچايو ويو هو. پيئڻ سان گڏ راڳ به ٻڌڻو هو. هر ٽيبل تي متارن جا گلاس ۽ موڪيءَ جون بوتلون ۽ صُراحيون نظر اچي رهيون هيون. پيئندي پيئندي راڳ جي محفل به شروع ٿي. مون پياڪن وٽان اُڪرندي به دفعا سوَ سوَ جو نوٽ فنڪارا اُما لالا

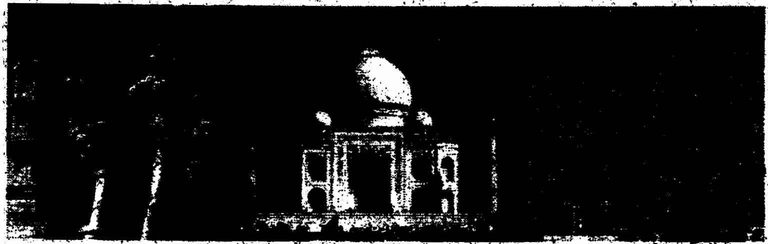

اڳيان وڃي رکيو ۽ موت تي اندرَ مان پنج ڀيرا ستا نڪرندا رهيا. جن کي پروارن پياڪن ٻڌي خوب تاڙيون وڄايون. ائين تي لڳو ڄڻ تہ ستا اِلهامي آواز جو نتيجو هو. اُهي تہ سِتا اجهو هي آهن:

اُما لالا ڪاڻِ
آندي ٿم اجمير ۾
سنڌڙيءَ جي سُرهاڻِ

❋

ٻڌِي لالا اُمان
مان هِن ميدان تي
اڪين سان ٿو گهمان

❋

اُمان ٿي اُپري
سج مان ڄڻ رات جو
نُور پيو نسري

❋

نانڪ جي ٻاڻي
اُما هند ۽ سنڌ ۾
راڳن جي راڻي

❋

اُما لالا لاءِ
پيوس شهر پنيور ۾
اکيون هندِ وڇاءِ

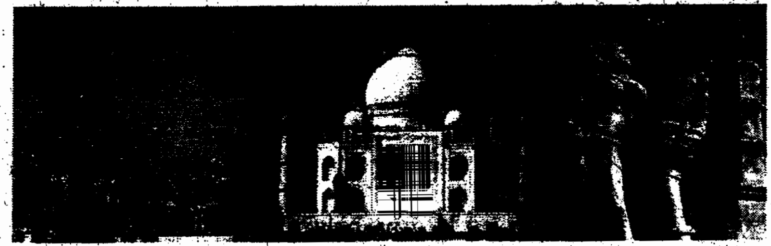

دهليءَ ۾
هيري ٺڪر جي حبداري

15 جون 2007ع تي هيري ٺڪر جي دعوت ڪي اڪين تي رکي، مان ۽ زڪيل موراڻي سنڌس گهر وياسون. جو گهر دهليءَ جي پتمپورا محلي ۾ آهي. هيري جيوَن رس پيارڻ ڪانپوءِ، ماني بہ کارائي تہ لِچي فروٽ جو بہ مزڙو وترايو.

هيري ٺڪر ڪي مان تاريخي معلومات جي ڪارڻ سمجهندو آهيان. ڪچهري ڪنديءَ هُن ٻڌايو تہ لا ما گُروءَ جو محل پٽالا ۾ آهي، جنهن نالي سان ٻڌاياڻين تہ سنڌ ۾ هڪ شهر هو. تبيت، چين، هماليا، ليهہ ۽ لداخ بابت ڳالهيون ڪنديءَ هيري ٻڌايو، تہ لاسا تبيت جي گاديءَ جو هنڌ آهي.

هيري ٺڪر پنهنجيءَ ڪار ۾ وهاري، اسان ڪي هوٽل وٽ اچي لاٿو. رستي ۾ مون کيس بہ ٽِہ سٽا ٻڌايا، جي آهن:

حُب منجهان هِيرو
ڪري سَوايا سونُ ڪان
ڦروءَ زيرو.

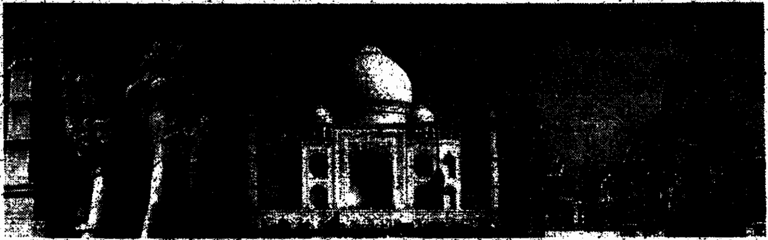

هيري ٽڪر لاءِ
هر، هر هنڌ ۽ سنڌ ۾
واٽون پيو واجهاءِ

15 جون 2007ع تي رات جو 7:30 وڳي چن ميا هالَ ۾ نيشنل ڪائونسل فار پروموشن آف سنڌي لئنگيوئيج پاران موسيقيءَ جي محفل جو انتظام ڪيو ويو جنهن جي شروع ٿيڻ کان اڳ، سُريش ڪيسواڻي، قمر شهباز رڪيل موراڻي ۽ مون کي ماناڻتن جملن سان واقفيت ڪرائيندي، اسٽيج تيَ وهاريو ويو. مون پاران پيش ڪيل ويچار ڪجهه هِن طرح هئا:

1. هي اُهو هندستان ملڪ آهي، جنهن لاءِ عرب سياح عمر بن حشام چئي ويو آهي: "هندستان ۾ هڪ ڏينهن رهڻ ٻئي ملڪ ۾ پُوري زندگي گذارڻ برابر آهي، ڇاڪاڻ ته . چيو ويو آهي، ته اُتان جي زيارت سان سڀ سٺا اخلاق حاصل ٿين ٿا. هندستان ستارن وانگر چمڪندڙ ۽ مبارڪ مُلڪ آهي.

2. مان هندستان جو چوٿون درشن پيو ڪيان. هردفعي واپس سنڌ پهچيَ، ٻارن جي ماءُ کي چوندو آهيان . ته ڀارت جي درشن منهنجي ٽيهه سال عمر گهٽائي.. مونکي جوانڙو ڪري ڇڏيو آهي.

3. اسان هِتي موسيقيءَ جي محفل ٻڌڻ لاءِ گڏ ٿيا آهيون. پريمي فنڪارن لاءِ مون کي هِن طرح ٿي ظاهر ڪرڻو ٿو پوي:

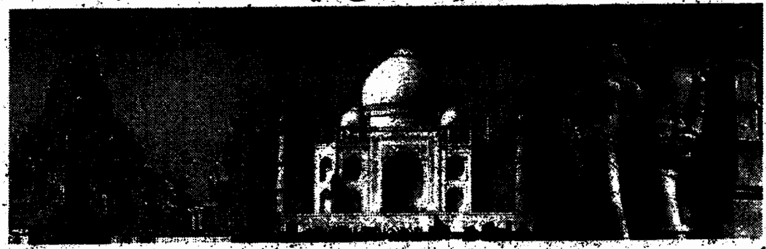

راڳي ذوالفقارُ
هر، هر هنڌ ۽ سنڌ کي
بخشي ٿو بهارُ

❋

مون مظهر جي ڪاڻِ
آندي آ يٽ شاهه ۽
سنڌڙيءَ جي سُرهاڻ

❋

ذوالفقار ۽ مظهراسان جي نارايڻ شيام جو هيٺيون گيت ڳائي، ٻڌندڙن وٽان سٺي ميڃتا ماڻي:

چاندني رات ۾ اڪيلائي
ننڊ نيڻن ۾ هاءِ شرمائي

ماضي بعيد ۾ هڪ اهڙو زمانو بہ ٿي گذريو آهي، جڏهن يُوناني حڪيمن کي سَند حاصل ڪرڻ لاءِ موسيقيءَ جو بہ پرچو پاس ڪرڻو پوندو هو. اُها موسيقي، جنهن کي "روح جي غذا" چيو ويو آهي.

4. عابده پروين جي ڳاتل منهنجي گيت "سنڌ منهنجي امان" کي هند جي سنڌين پنهنجو قومي گيت چئي، مون کي ميڃتا جا هار پارائي، جوانيءَ جو رُوپ، سُروپ بخشيو آهي. هِن ڪارج ۾ ممبئيءَ جي سينئر هندي فلم پروڊيوسر شيام بينيگال پاران منهنجي اُردو غزل کي فلمائڻ بہ اچي ويجهي ٿو.

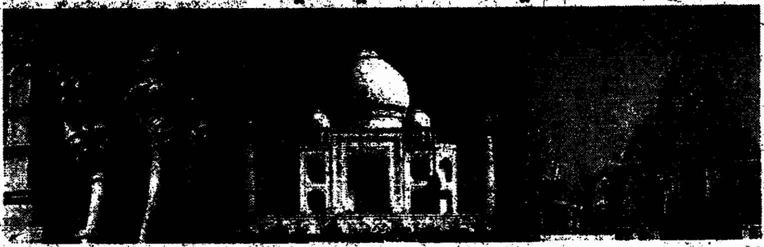

5. اوهان ۽ اسان جي سنڌي تهذيب کي قديم آثارن جا ماهر ۽ تاريخدان دنيا جي ٽن قديم ۽ عظيم تهذيبن ۾ شامل ڪري ويا آهن، جنهن تهذيب کي اوهان ”جشنِ سنڌو درشن“ ۽ ”سنڌيت جو ڏينهن“ جهڙين تقريبن جو انتظام ڪري، هر سال تازو توانو ڪندا رهو ٿا، جنهن لاءِ اوهان کي جس هجي.

15جون 2007ع تي رات جي ماني کائيندي، مون اسان جي ميزبان سُريش ڪيسواڻيءَ کي خراج طور هڪ ٻئي پٺيان پنج ٽِه سٽا پيش ڪيا، جنهن لاءِ بار بار چيو پئي ويو تہ اِها تاجل بيوس جي اِلهامي شاعري (خدا وٽان نازل ٿيندڙ شاعري) آهي. ٽہ سٽا آهن:

ڪيسواڻي سُريش
هِتي اچي مون هند ۾
آ ڏٺو سنڌو ديش

ڪيسواڻي سُريش
لڳي ٿو هِن لوڪ جو
آهي سنڌو ديش

ڪيسواڻي سُريش
لکيل لوح قلم ۾
سچ، حق جو سنڌيش

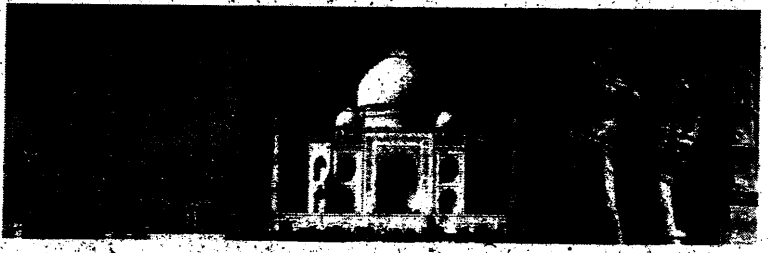

ڪيسواڻي سُريش
آهي هند ۽ سنڌ جو
دلبر ۽ درويش

*

ڪيسواڻي سُريش
ويدن جي ورقن تي
زير، زبر ۽ پيش

*

16 جون 207ع تي شِپي مئگزين (Shippy Magazine) جو ليڪڪ ۽ صحافي ڪشور مدناني 12:30 وڳي منجهند جو مئگزين ۾ ڇپڻ لاءِ مون کان انٽرويو ونئي ويو. مئگزين نهايت پُرڪشش ۽ سُٺي جاڻ ڏيندڙ آهي، جا ٿلهي آرٽ پيپر تي فور ڪلرس ۾ ڇپيل آهي.

ڪشور مدناني سنڌي آهي، جو 1945ع ۾ سنڌ جي شڪارپور شهر ۾ ڄائو هو. هِن وقت هُو جهوليلال سوسائٽي پٽمپورا (دهلي) ۾ رهي ٿو.

15 جون 2007ع تي شام جو چِنميا هال ۾ چانهه پيئندي اسان جي ميزبان سُريش ڪيسواڻيءَ ٻڌايو ته پارٽ جي هڪ صوفياڻي اوتاري ۾ عابده پروين راڳ ڳائي رهي هئي. راڳ ڳائيندي . هو ڪنڌ کي ڪابي ۽ ساڄي پاسي جهولائي رهي هئي،

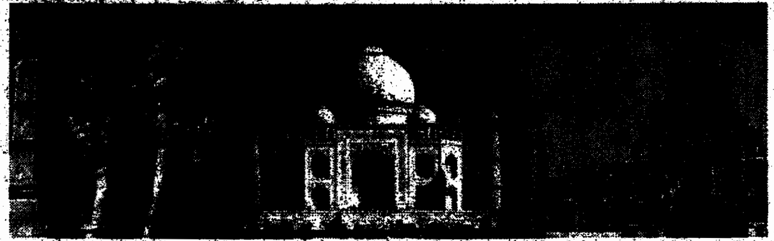

وارن کي منهن ۽ ڪلهن تي اُڇلايائين تي ۽ اکيون بند ڪري ديوانن جيان آڱريون مٿي ڪري رهي هئي، ائين جيئن ڪا ديوانڻ هجي. راڳ ختم ٿيڻ تي عابده پروين کي هڪ جج چيو تہ راڳ ڳائيندي وارن کي مُنهن ۽ ڪلهن تي اڇلائڻ، اکيون بند ڪري، آڱريون مٿي ڪڻ ۽ ڪنڌ کي جهولائڻ سان راڳ مان صوفياڻو رنگ ۽ جذبو ختم ٿي ويجي ٿو. ۽ پاڻ کي بيهوشي جهڙيءَ حالت ۾ ڪرڻ سان، فنڪار جو راڳ ٻڌندڙن سان ڳانڍاپو بہ ڪٽجي ويجي ٿو. ڪيسواڻيءَ صاحب ٻڌايو. تہ عابده ڪنهن بہ قسم جو جواب نہ ڏئي سگهي هئي.

17 جون 2007ع تي اسان نظام الدين انٽر سٽي ايڪسپريس ذريعي اندور وڃي رهيا هئا سون. صبح جا اٺ وڳا هئا. اندور مڌيا پرديش پرڳڻي جو خاص تجارتي مرڪز آهي، جنهن جي 30 لک آباديءَ مان هڪ لک جي لڳ ڀڳ سنڌي آهن. اسان نانِ ايئرڪنڊيشن گاڏي ۾ ويندا هئاسون ۽ سُريش ڪيسواڻي، ايئر ڪنڊيشن گاڏي ۾ ويٺل هو. اٽڪل پندرنهن منٽن گذرڻ ڪانپوءِ، هلندڙ گاڏيءَ ۾ مون کي سريش ڪيسواڻيءَ وٽ آندو ويو جتي چيو ويو تہ مان ڪيسواڻي صاحب سان ايئرڪنڊيشن گاڏي ۾ سفر ڪريان.

جيئن تہ اسان مڌيا پرديش اسٽيشن تان گذري رهيا هئاسون، اُن ڪري سُريش ڪيسواڻيءَ ٻڌايو، تہ مڌيا پرديش ڀارت

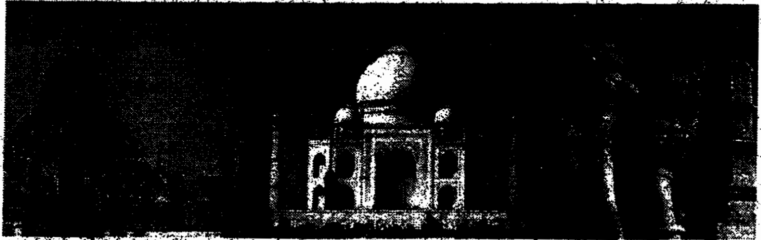

جي 28 صوبن يا رياستن مان هڪ صوبو يا رياست آهي. اجا به اهڙا ست وڏيڪ پرڳڻا آهن. جن کي صوبن يا رياستن جو درجو نه ڏنو ويو آهي. اهڙن علائقن کي جڏهن اسٽيٽ جو درجو ڏنو ويندو، ته سُريش ڪيسواڻيءَ چواڻي ڀارت جون رياستون. پنجٽيهن (35) جي انگن تي پهچنديون.

سريش ڪيسواڻيءَ سان سفر ڪندي، مون کي ڀارت بابت معلومات هٿ ڪرڻ جو هڪ وڏو ذريعو ملي ويو. سُريش ڪيسواڻيءَ هِن طرح به ٻڌايو ته ڀارت ۾ ٻن سون کان مٿي ٻوليون ڳالهايون وڃن ٿيون. مذهب ۾ ڇهه مذهب يا ڌرم خاص مکيه مذهب آهن. جي آهن: هندو، مسلم ،سک، عيسائي، ٻڌ ۽ جيني.

سِکن کي عجيب قسم جا پٽڪا يا پڳڙيون ٻڌل هيون. لڳي پيو ڄڻ ڪن سکن مٿي تي ڪا ٽَڪري رکي ڇڏي آهي. نه پٽڪي ۾ ڪا سونهن ۽ نه ورن وڪڙن جي ڪا ترتيب يا جوڙجَڪ هئي. بس ڪابِي ڳن تي ننڍي اوچائيءَ وارو پهاڙ ۽ ساڄي ڳن مٿان اوچو پهاڙ نظر اچي رهيو هو.

هندستان ۾ ذڪر ڪيل ڇهن ئي ڌرمن کي هڪ ئي مالها جا داٽا سمجهيو وڃي ٿو جي نفرتن کي ختم ڪري، هڪ ئي پليٽ فارم تي گڏ ٿي، سُک، امن ۽ شانتيءَ جي خوشبوءِ پکيڙڻ جي ڪوشش ڪن ٿا. مون ڪيترن ئي چوڙاهن تي شعر جون هيٺيون ٻه سٽون لکيل ڏٺيون ۽ پڙهيون:

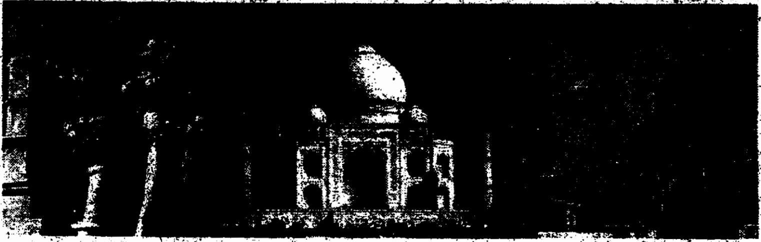

هندو، مسلم، سکھ، عيسائي،
آپس مين هين بهائي بهائي

ڀارت ۾ هندو ڌرم رکندڙ جملي هڪ ڪروڙ سنڌي آهن. جن مان سريش ڪيسواڻيءَ ٻڌايو ته، تيهہ لک کن سنڌي دنيا جي ٻاهرين ملڪن ۾ ڏنڌو ڌاڙي ڪن ٿا. سُريش ڪيسواڻيءَ هڪ خاص ڄاڻ هِن طرح جي به ڏني، ته هر ماڻهوءَ جي جسم ۾ ڪيميائي جُزا يا مادو الڳ الڳ ٿيندو آهي، جنهن کي ڪيميڪل ٽيسٽ ذريعي پرکيو وڃي ٿو. اهڙيءَ ڇڪاس کي DNA ٽيسٽ چيو وڃي ٿو جا هر سنڌيءَ جي هڪ جهڙي آهي، ڇاڪاڻ ته هر سنڌيءَ جو جنم "سنڌ" ملڪ ۾ ٿيل آهي.

ريل گاڏيءَ ذريعي اِنڊور وينديءَ ۽ صبح جو ڪچهري ڪندي، منهنجي ڳوٺ موهن پور (ضلعو اعظم ڳڙهہ) جي رهواسي دروگا پرساد ۽ سُنيل رکياڻيءَ سان واقفيت ٿِي. دروگا پرساد نهايت کلمک ۽ انساندوست ٿي لڳو.

مون کي اِها ته خبر هئي، ته سنڌوءَ جو جنم مانسرور ڍنڍ مان نہ، پر ڪيلاش پربت مان ٿئي ٿو جنهن کي "شينهن جو وات"(Lion's mouth) سڏيو ويو آهي، پر وڌيڪ هِن قسم جي به معلومات ملي ته ڪيلاش مان سنڌوءَ سان گڏ، گنگا، سرسوَ تي ۽ برهم پُتر (برهمپترا) نديون به ڦُٽي نڪرن ٿيون. ڪيلاش جبل تبيت ۾ آهي، جو هن وقت چين جي قبضي ۾ آهي. جيئن ته تبيت (تبت) ۾ رهندڙ ماڻهن جي ٻولي چيني ٻوليءَ سان ملندڙ، جلندڙ

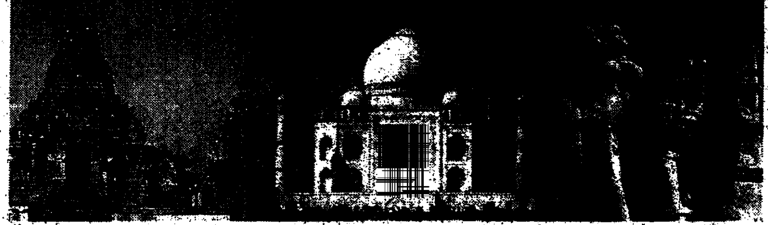

ٻولي آهي. انڪري ٿبيٽ تي چين حاوي ٿي ويلُ آهي.

1998ع ۾ ”جشنِ سنڌو درشن“ سُريش ڪيسواڻيءَ جي ڪوشش ۽ اڳواڻيءَ هيٺ ملهايو ويو هو. اُن وقت سرڳواسي ڪي - آر ملڪاڻي ۽ ايل – ڪي آڏواڻي به سنڌين ۾ سنڌي ميڄتا رکندڙ هئا. اُهو سُريش ڪيسواڻي ئي هو جنهن سنڌوءَ جي پاڻيءَ کي صاف ڪرائي بوتلن ۾ وجهرائي ڀارت جي سنڌين ۾ بوتلون ورهايون هيون. جن کي اکين تي رکي چُميون ويو هو ۽ ڪٻٽن ۾ رکي، گلن سان سينگاريو ويو هو. جا ميڄتا ۽ اهميت هر سال سنڌوءَ جي پاڻيءَ کي ڏني وڃي ٿي، ۽ اُهو به سُريش ڪيسواڻي ئي هُو جنهن هرسال ”جشنِ سنڌو درشن“ ملهائڻ لاءِ پيڙهه جو پٿر رکيو هو.

وِڪرم ڳڙهه ريلوي اسٽيشن کي ريل 8:45 وڳي (صبح) ڪراس ڪيو. ناڳدا (NAGDA) ريلوي اسٽيشن جنڪشن پهچڻ کانپوءِ، گاڏي وري به پُٺتي هلڻ لڳي. جنهنجو خاص سبب اِندور شهر جو ڏکڻ – اوڀر طرف هئڻ هو.

اسان مڌيا پرديش اسٽيٽ مان گذري رهيا هئاسون. ٻڌايو ويو ته رائپور، جبلپور، رِيوا، ستنا، ڪٽني، اِندور، ڀوپال، ناگدا ۽ اُجين ڀارت جا اُهي شهر ۽ وسنديون آهن، جتي سنڌي اڪثريت ۾ رهن ٿا.

دروگا پرساد ٻُڌايو ته سندن اِسٽيٽ ۾ وڏي پاءُ جو احترام ڪندي، کيس ”ڀيا“ چئي، مخاطب ٿبو آهي. جڏهن ته ممبئيءَ ۾

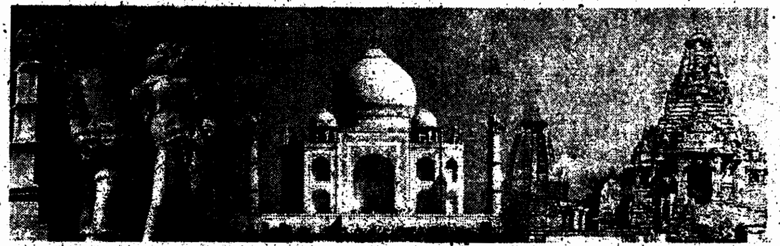

بهيا بيوقوف ڪِي چيو وڃي ٿو. هُن وڏيڪ ٻُڌايو تہ جاٽ قوم وارا "لَٺ مارِ" ٻولي ڳالهائيندا آهن. جنهن ۾ انساني ۽ ڀائپيءَ جا گهٽ قدرَ (Values) هُجن ٿا.

اوچتو منهنجي نظر ريلوي ڦاٽڪ ۽ بورڊ تي پئجي ويئي، جنهن تي اُجين جنڪشن لکيل هو. گاڏي آهستي، آهستي اُجين ريلوي اسٽيشن تي بيٺي، جتي هزارن جي تعداد ۾ ماڻهو نظر اچڻ لڳا. ايترا ماڻهو هِن کان اڳ ڪنهن بہ ريلوي اسٽيشن تي نظر نہ آيا هئا.

سُنيل رام رکياڻيءَ کي اُجين لهڻو هو جنهن جي گهر واري اُجين جون مشهور جليبيون خريد ڪري آئي هئي. هوءَ مڙس کي وٺڻ آئي هئي. ٿي سگهي ٿو تہ سُنيل رام جي اسان سان عليڪ سليڪ ٿيڻ ڪري، هُن پنهنجي زال کي موبائيل تي جليبيون خريد ڪري اچڻ لاءِ چيو هجي. سُنيل رام سڀ جون سڀ جليبيون منهنجي حوالي ڪري، رب راکا چئي، روانو ٿي ويو. جليبين جو وڏو حصو مون دروگا پرساد ۽ سندس ٽن ٻارن کي ڏنو. جي مزي سان کائڻ لڳا. دروگا ڪجهہ جليبيون پنهنجي گهر واريءَ کي بہ موڪلي ڏنيون، جا ساڳي ئي گاڏي ۾، اسان کان ٿورو پر پرو ويٺي هئي. ڪجهہ جليبيون مون سريش ڪيسواڻيءَ لاءِ رکيون، جو نان ايئر ڪنڊيشن گاڏي ۾ اسان جي ٻين ساٿين جي سارَ سنڀالڻ لهڻ ويو هو.

اسان جي پُوري دؤري ۾ اُها اُجين ريلوي اسٽيشن ئي هئي، جتي پاليل سوئر (Pigs) نظر اچڻ لڳا هئا. جڏهن تہ گذريلَ ٽن دؤرن ۾ سوئر عام، جام ڏسڻ ۾ آيا هئا.

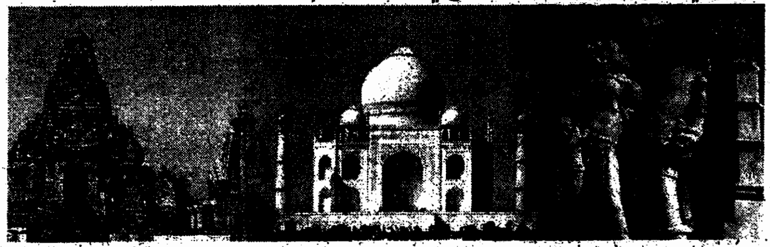

رِينو عيدناني،
هڪ سگهاري ۽ سگهڙ عورت

رينو عيدناني معاشي ۽ سماجي حوالن سان هڪ سَگهاري، سگهڙ ۽ ڀاڳن ڀري عورت آهي. هوءَ سنڌيت پرست به لڳي رهي هئي، جنهن تي ٽِه سٽا جوڙي، مون کيس مُرڪن سان مالا مال پئي ڪيو. اهڙا ڪجهه ٽِه سٽا اِجهو هِن طرح هئا:

رينو عيدناني
آچي پئي آسيس مان
مکڻ ۽ ماني

*

رينو عيدناني
هند توڙي سُنڌ جي
بختَ جي باني

*

رينو عيدناڻي
رهندي آدجڳاد ۾
ڳوتا ڪهاڻي

*

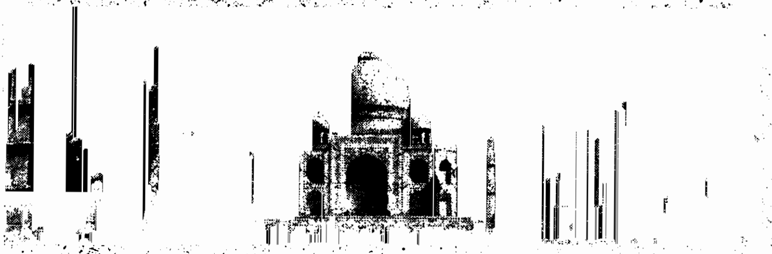

عيد نائي رينو
ڪري آئي ڪلجگ ۾
اڪيون آئينو
عيد نائي رينو
ساڃهه توڙي سچ جو
آهي آئينو

*

17 جون 2007ع تي سنڌي ڪائونسل آف انڊيا، انڊور پاران آجياڻو ڏنو ويو. اسان 1:45 وڳي منجهند جو هال ۾ پهتاسون، جتي سينگاريل اسٽيج تي ڪاروائي جاري هئي. پليڪار چوندڙ اڳواڻن ۾ سُريش ڪيسواڻي، ايشور جهامناڻي، ۽ جسٽس اِيسراڻي به شامل هئا. وِيچارن ونڊڻ لاءِ مون کي به موقعو ڏنو ويو.

3:45 وڳي شام جو مون کي ٻڌايو ويو ، ته BTV (Bhaskar TV) چئنل وارا مون کان انٽرويو وٺڻ لاءِ آيا آهن. اُن ڪري مون کي هال کان ٻاهر آندو ويو. شري واسطؤ پنهنجو تعارف ڪرايو. جنهن اُردوءَ ۾ مون کان انٽرويو ورتو.

4:15 وڳي اسان کي انڊور پريس ڪلب آندو ويو. جتي صحافين ۽ اخبارن جي ايڊيٽرن سان گڏجاڻي ٿي رهي هئي. جيئن ته ڪاروائي اردوءَ ۾ ٿي رهي هئي، انڪري، مون تي زور پريو ويو ته مان ڪين اُهي به غزل ٻڌايان، جن کي فلمائڻ لاءِ ممبئيءَ ۾

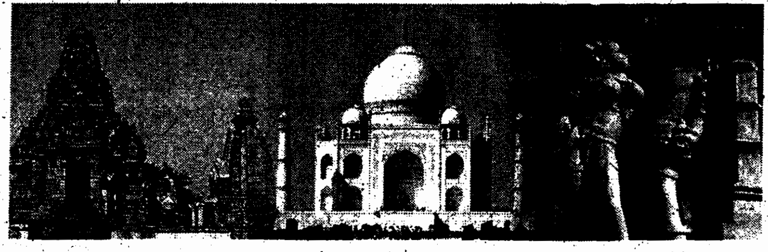

منڊرن، مجسمن ۽ محبتن جو ملڪ هندستان

منهنجو سينيئر هندي فلمي پروڊيوسر شيام بينيگال سان اٽگريمينٽ تي چڪو آهي. مون کي ٻنهي غزلن جون جيڪي ٻه سِٽون ياد هيون، سي ڪين ٻڌايون، جي آهن:

17 جون 2007ع تي 6:30 وڳي شام جو انڌيور جي رويندار ناٽيا گرهه هال ۾ ڪلچر شو جي نالي سان، موسيقيءَ جي محفل رچائي ويئي. چڱا خاصا دعوتي ڀوپال کان به آيا هئا، جن ۾ سپنا، رچنا، ناري لچواڻي ۽ دليپ لالواڻي به شامل هئا. ڀوپال مڌيا پرديش جي گاديءَ جو هنڌ آهي. ذڪر ڪيل ٻه جوانڙيون ۽ يارڙا پاڻ اچي مون سان مليا ۽ سهڻن لفظن ۾ پنهنجو تعارف ڪرايائون. جي ڀارت ۾ اچڻ ۽ ڇپجڻ جي حوالي سان ، مون کي سڃاڻن به پيا. مون دليپ کي چيو ته ڀارت ديش ۾ به ماناٽا دليپ پيدا ٿيا آهن، جي آهن هڪ فلمي دنيا جو دليپ ڪمار ۽ ٻيو انسانذات جو سيواگر دليپ لالواڻي، جنهن تي جهوليلال چوندي، چار ئي آيل واهه واهه ڪرڻ لڳا.

جڏهن ”سنڌي اباڻي ٻولي، منڙي اباڻي ٻولي“ ڪلام ختم ڪيو ويو ته ناري لچواڻيءَ اسٽيج تي اچي اعلان ڪيو، ته تاجل بيوس لاءِ هُو موهن گيهاڻيءَ جو هڪ پيغام کڻي آيو آهي. هال مان ڪيترائي حاضرين اُٿي بيهي، وڏي واڪي پيغام ٻڌائڻ لاءِ ڪيس زور ڀرڻ لڳا. ناري لچواڻي چوڻ لڳو ته موهن گيهاڻيءَ وري زور ڀريندي پيغام ڏنو آهي، ته تاجل بيوس کي منهنجي تي سنڌس ڀاران وڏو ڀاڪر پاتو وڃي. اُن ڪري، تاجل بيوس اسٽيج تي اچي. مان اسٽيج تي پهتس ، ۽ ٻانهون کولي اسان زوردار ڀاڪر

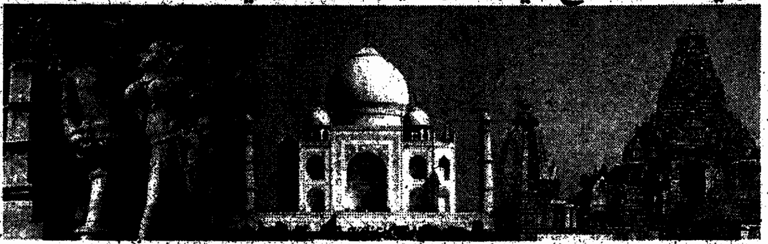

پاتو. اُئين ڪئمرائُن جو رُخ اسان ڏانهن ٿي ويو ۽ زوردارُ تاڙيون وڄڻ لڳيون.

هن محفل ۾ منهنجو گيت ”سنڌ منهنجي امان“ ٻه ڳاتو ويو جنهن کي ٻُڌندي ڪيترائي هند واسي نچڻ ۽ ڪُڏڻ لڳا. هلنديءَ محفل ۾، ETV (دُور درشن) وارا مون کي هال کان ٻاهر وٺي ويا، جتي مون کان انٽر ويو ورتو ويو. انٽرويو جا خاص سوالَ گهڻي ڀاڱي سنڌ ۾ سنڌي ٻولي، ادب، ثقافت ۽ معاشي مسئلن بابت هئا. مون کان سماجي ۽ سياسي مسئلن بابت ٻه سوال پڇيا ويا. ETV پارت سرڪار جي چئنل آهي. اُئين جيئن ، اسان وٽ PTV آهي. ETV کي نيشنل چئنل ٻه چيو ٿي ويو.

18 جون 2007ع تي صبح جو 9:45 وڳي بس ذريعي اُجين وڃڻ لاءِ اسان هوٽل اِنفنٽيءَ مان سامان ڪٽائي، رسپشن تي اچي گڏ ٿياسون.

ڪشور جهامناٽيءَ سان ملندي، مون ڪيس هڪ ٽِه سٽون ٻڌايو جو هن لکي ورتو. ٽِه سٽو آهي:

ڪِشور جهامناٽي
ايندو شهرَ ڀنيپوڙ ۾
آوس آرياٽي

مون جيئن ئي ٽِه سٽو پڙهيو ۽ ڪشور لکي رهيو هو ته قمرشهباز وڏي واڪي ميزبان لڇمڻ ڪوملِ سان جهيڙو ڪري

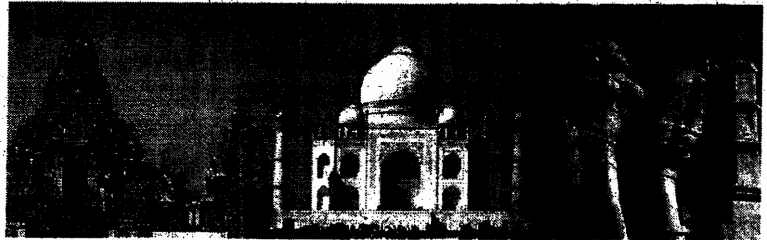

رهيو هو. آواز عرش تي ٽي پُڳو. اڙي، چريا! جهڙن لفظن ٻڌندڙن کي مايوس ٿي ڪيو. هِن جهيڙي رسپشن وارن کي وڏ ۾ وڌ پريشان ٿي ڪيو. ڇاڪاڻ ته قمر شهباز جي دڙڪن ۽ دهمانن وارو بلند آواز ڪرڙيءَ جي جنگي ميدان وارا پڙاڏا جوڙي رهيو هو. اهو جهڳڙو هوائي جهاز جي ڪِرائي ۽ ڪرشن راهيءَ تي پڙهيل پيپر جي ادائگيءَ بابت هو. هيءَ پئسا انڊين ڪرنسيءَ ۾ 19000 روپيا ۽ اسان جا 27000 روپيا ٻٽيا ٿي. هن جهيڙي مان مون کي بنا جهيڙي ڪرڻ جي فائدو پيو جو ٻڌايو ويو ته اِهي پئسا ممبئي پهچڻ سان مون کي به ڏنا ويندا. وڙهن ڇورَ ڀلو ٿئي ڀاڳين جو. تيو به ائين جو سريش ڪيسواڻيءَ صاحب ممبئي پهچڻ سان مون کي ۽ قمر شهباز کي خرچ جي پوري، پوري ادائگي ڪئي. انڪري، مان نه رڳو سريش ڪيسواڻي، لڇمڻ ڪومل ۽ شريڪانت ڀاٽيا جو ٿورائتو آهيان، پر قمر شهباز جو به ٿورائتو آهيان، جنهن جي جهيڙي جو مون کي به ڦَلُ مليو. باقي اسان جا ڇهه ساٿي ممبئيءَ کي ڇڏڻ تائين پئسن جي ادائگيءَ لاءِ دانهون ڪندا رهيا، پر ادائگي نه ڪئي ويئي. پڙهندڙن کي ٻڌائيندو هلان ته لڇمڻ ڪومل مون کي چيو، ته تاجل! مهرباني ڪري مليل پئسن مان ٻه، چار ڏوڪڙ رکيل کي ڏي، جو تنهنجو مون تي به احسان ٿيندو. مون 2000 روپيا رکيل موراڻيءَ کي ڏنا.

11:15 وڳي (صبح) اسان جي بس ديواس (Dewas) شهر پهتي، جتي ڪانگريس پارٽيءَ جي ليڊرِ منوج راجاڻيءَ جي گهر

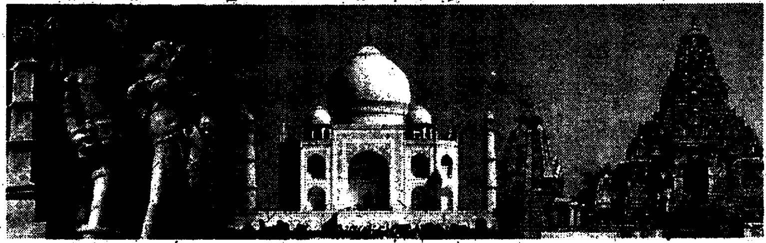

اسان جي ڪائڻ، پيئڻ جو انتظام ٿيل هو. هن شهر جي ٽي لک آدمشماري آهي. هتي 68 سال عمر رکندڙ شِون لال ڇاڳڙيا سان به ملاقات ٿي، جو اصل ۾ شڪارپور پرسان پٺاڻن ۽ تماڪ ڪان مشهور خانپور جو روهواسي هو. 1947ع ۾ شون لال ٽيون درجو پڙهندو هو. هِتي ڪجهه مهمانن ۽ ميزبانن کان تقريرون ڪرايون ويون، جن ۾ مون کي به شامل ڪيو ويو. منهنجي تقرير ۾ ڪجهه هن طرح به هو ته اوهان هند ۾ اُهو ڪجهه ڪري ڏيکاريو آهي، جو سنڌ جو هڪڙو ملڪ ڏسڻ بدران، مون کي سنڌ جا به ملڪ نظر اچي رهيا آهن. هڪ تاجل بيوس ۽ رکيل مورائيءَ وارو سنڌ ملڪ ۽ ٻيو سُريش ڪيسواڻي ۽ لڇمڻ ڪومل جو هنڌ ۾ قائم ڪيل سنڌ ملڪ. هڪ پُراڻو سنڌ ملڪ ۽ ٻيو ورهاڱي کانپوءِ هند ۾ قائمَ ڪيل سنڌ ساٿيهه – هڪ ويدن واري سنڌ ۽ ٻي مندرن ۽ مجسمن واري قائم ڪيل هند ۾ سنڌ.

مون پنهنجن ويچارن ۾ ، سنڌ ۾ آباد سنڌين جي ڪجهه مسئلن جو به ذڪر ڪيو جن ۾ ملڪ جي اُترئين حصي ۾ سنڌو نديءَ جي پاڻيءَ کي ٻن ڊئمن ۾ ڦاسائي، اُتان جون زمينون آباد ڪرڻ ۽ سنڌ جي ڪڇي کي ويران ڪرڻ، سنڌ جو ريلوائي نظام تباهه ڪرڻ، سنڌ جي سامونڊي بندر ۽ هوائي اڏن تي لهندڙ ٻاهرئين سامان جي محصول جي ادائگي سنڌ سرڪار کي ڪرڻ بدران، واسطو نه رکندڙ صوبي جي حوالي ڪرڻ، ملڪ جي گادي سنڌ جي ڪراچي شهر مان ڪڻي وڃڻ ۽ فوج ۾ڀرتيءَ لاءِ سنڌين کي نظر انداز ڪرڻ وارا مسئلا به اچي وڃن ٿا.

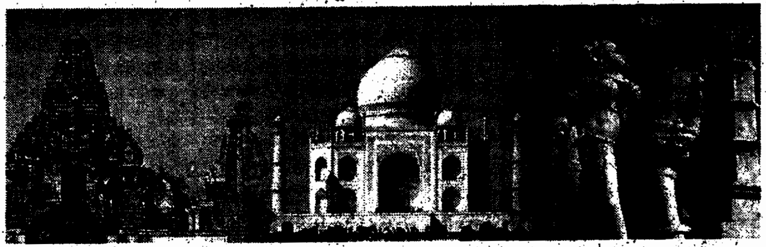

مندرن، مجسمن ۽ محبتن جو ملڪ هندستان

18 جون 2007ع تي 12:15 وڳي (منجهند) اسان خيرخوبيءَ سان اُجين (UJJAIN) پهتاسون. جتي ارجن کتري، شوا کو ٽواني، ٽُلسي ڏنواني ۽ ماتيجاڻيءَ پاران لنچ جو انتظام ٿيل هو. منهنجي اندر مان هنن شعرن جي پڪيءَ واري اُڏام حاصل ڪري ورتي.

الا ياد پون ٿا، پائرَ هندوارا
آرجن، شِوا، ٽُلسي، دلبرَ هند وارا

❋

ارجن، شِوا، ٽُلسي منهنجا وڏڙا آهن
بيوس، رڪيل، عامرُ بلڪل ننڍڙا آهن.

❋

18 جون 2007ع تي ڊيرو ويو ته اُجين شهر هند ۾ تاريخي ماڳن، مڪانن ڪان مشهور آهي. ڪاليداس ۽ مهاڪوي پرتري هري هِن شهر جا رهواسي هئا.

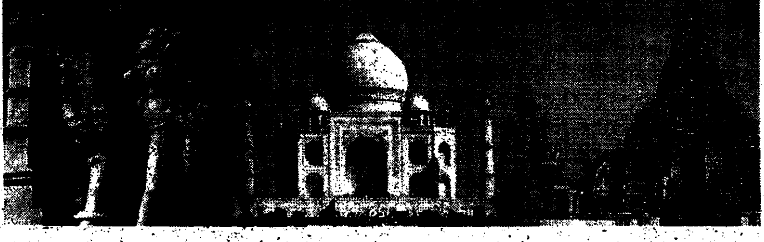

شِو جو مندر

شام جو 3 وڳي اسان کي شِو جو مندر ڏيکاريو ويو جنهن ۾ شِري مها ڪالِيشور جو مجسمو رکيل هو. مهنت (پوڄاري) مهمانن ۽ ميزبانن کي نرڙ تي سِندور جو ڳاڙهو تلڪ لڳائڻ پيا. اسان مان ڪن مسلمانن به تلڪ لڳرايو پر مون اهڙو تلڪ نه لڳرايو. تلڪ لڳائڻ جي رسم ڪانپوءِ ٻاٽي سيني کي چيو ته شِو ڀڳوان ڏي مُنهن ڪري، ادب وچان هٿ ٻڌي بيهو جنهن ڪانپوءِ ٻائي هِنديءَ ۾ ڪجھ پڙهڻ شروع ڪيو. منهنجا هٿ هيٺ ئي رهيا. پر اسان مان اَيڪڙ ٻيڪڙ کي ادب وچان هٿ ٻڌندي ڏٺو ويو. مون ڏٺو ته مجسمن جي پوڄا لاءِ هندو مذهب رکندڙن جا مندر ۾ اندر توڙي ٻاهر ميڙاڪا هئا.

مندر ڪان ٻاهر ڏانڊ جو مجسمو رکيل هو جو سفيد رنگ جو هو. اسان کي ٻُڌايو ويو ته هيءُ مندر سال ۾ فقط هڪ دفعو کوليو ويندو آهي.

ڪالِيرؤ مندر

3:30 وڳي شام جو اسان ڪالِيرؤ مندر ڏٺو جنهن جي ٻاهران گُتي جو مجسمو رکيل هو. اسان جي موجودگيءَ ۾

پوڄاري ڪالِيرؤ ڀڳوان جي مجسمي کي شراب جا ڍڪڙا پيارڻ شروع ڪيا. جنهن ڪانپوءِ هن ڀڳوان بابت پوڄاريءَ ڪجهه ڄاڻ ڏيڻ شروع ڪئي.

منگلِ ناٿ مندر

چئين وڳي شام جو، اسان کي منگلِ ناٿ مندر ڏيکاريو ويو. پوڄاريءَ ويجهي کان مجسمي کي ڏسڻ لاءِ اسان کي ڪٽهڙي ۾ وڃڻ نہ ڏنو اِهو چونديءِ تہ خاص پوڄا جو وقت ٿيڻ وارو آهي. اسان ڏٺو تہ مندرن جي سيوا ڪندڙ پوڄارين کي جنهن وقت بہ پئسا ڏنا ٿي ويا، تہ هنن کِلنديءِ خوش ٿينديءِ آسانيءَ سان ورتا پئي.

ڪيمن يُو مُولاٽي

منهنجو يارڙو ڪيمن يُو مولاٽي ڀوپال شهر جو رهواسي آهي، جو گهڻي ڀاڱي مندرن کان ٻاهر ئي ڏسڻ ۾ ٿي آيو. هُو مذهب ۾ گهٽ قائل نظر اچي رهيو هو. لڳي پيو ڇڻ مون وانگر ڪيمن بہ سيڪيولرزم جو قائل هو. سندس ڌرم مون وانگر "انسانيت" (ماڻهپو) محسوس ٿي رهيو هو. شِو مندر کان ٻاهر ڪيمن مون کي بيدل جو هي بيت ٻڌايو:

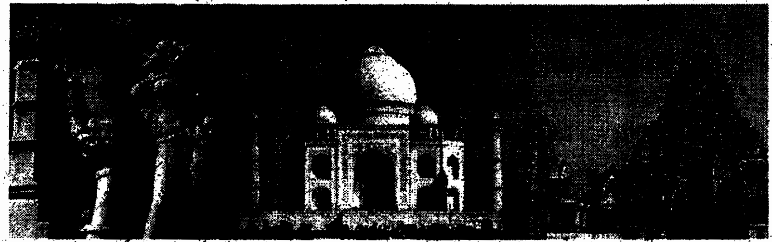

مندرن، مجسمنءَ محبتن جو ملڪ هندستان

مذهبن ملڪ ۾، ماڻهو منجهايا
شيخي، پِيري، بزرگيءَ، بيحد ڀُلايا
ڪي نِوڙي نمازون پڙهن، ڪِن مندر وسايا
اوڏو نہ آيا، عقل وارا عشق ڪي

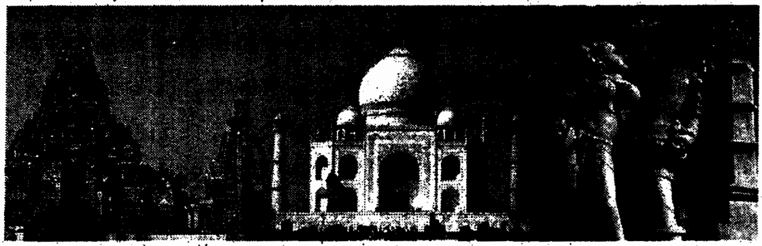

ڪنهن به ڪم ڪي هٿ ۾ ڪڻڻ کان اڳ، پاڻ کي سنڌو جل سان پاڪ ڪرڻ گهرجي

رگويد ۾ ڄاڻايل آهي: ”سنڌو پنهنجيءَ طاقت ۾ سيني ندين کان وڌيڪ سگهاري آهي. سندس گجگوڙ ڌرتيءَ کان مٿي آسمان ۾ گونجي ٿي. جيئن ڳئون ڪير سان اوهڙ پري، پنهنجن ٻچن ڏانهن ڊوڙنديون آهن، تيئن سڀ نديون ڳئن جيان رنڀنديون سنڌوءَ سان اچي ملن ٿيون. جيئن ڪو راجا پنهنجي لشڪر جي اڳواڻي ڪندو آهي، تيئن سنڌوندي ٻين ندين جي اڳواڻي ڪري، سنڌ مان اُڪري وڃي سمنڊ ۾ داخل ٿئي ٿي. سنڌوءَ جي سرزمين ڀلن گهوڙن، سونَ ۽ دولت ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهي.“

هندن جي ڪتاب مهاڀارت ۾ ڄاڻايل آهي، ته مري وڃڻ کانپوءِ سُرڳ ۾ وڃڻ لاءِ سنڌوءَ ۾ سنان ڪرڻ گهرجي. اهو ئي سبب آهي، جو هندو ڌرم رکندڙ هر سال گنگا ۾ سنانُ ڪري، پنهنجا گناهه صاف ڪندا آهن. پر پوءِ به ويدن ۾ گنگا جو ٻه دفعا ذڪر آيل آهي، جڏهن ته سنڌوءَ جو ٽيهه دفعا ذڪر ٿيل آهي.

سنڌوءَ نالي مان ئي سنڌ ۽ هند کي نالا مليا آهن. سنڌ، سنڌو ۽ سنڌين جا دنيا جي پراڻن ڪتابن ۾ چڱا، خاصا حوالا

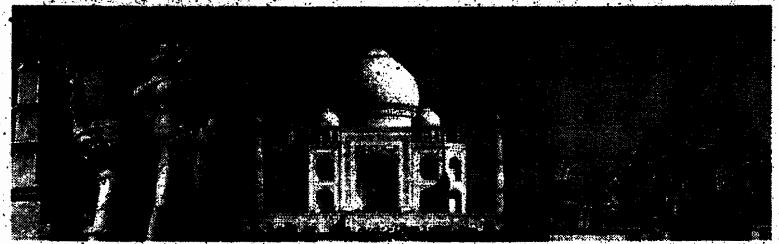

ملن ٿا. ڪشمير جي گرنٿ راجترنگڻيءَ ۾ ڄاڻايل آهي ته هڪ سِنڌيءَ ڪشمير جي لشڪر جي اڳواڻي ڪري، سنڌ جي هاٿيءَ کي ”سنڌو گنج“ جي خطاب سان نوازيو هو.

هر سنڌيءَ کي فخر آهي، ته سنڌي تهذيب دنيا جي ٽن قديم ۽ عظيم تهذيبن ۾ شامل ڪيل آهي، جن ٽنهي تهذيبن ندين جي ڪنارن سان جنم ورتو آهي. جيئن مصر کي نيل نديءَ جياپو ڏنو عراق (ميسوپوٽيما) کي فرات ۽ دجلا جان بخشي، تيئن سنڌ کي سگهارو ۽ سوپارو سنڌو نديءَ ڪيو آهي.

سنڌو ندي ڪيلاش پربت مان جنم وٺي، مانسرور ڍنڍ ۾ داخل ٿي، پنهنجو سفر جاري رکي ٿي ۽ پنجاب جي مٺڻ ڪوٽ وٽ چناب، جهلم، راوي، ستلج ۽ بياس نديون منجهس داخل ٿين ٿيون ۽ ائين سنڌ جي آبڪاري ڪندي، سنڌولاڙ ۾ ڪارو ڇاڙ ڪان سمنڊ ۾ چوڙ ڪري ٿي.

دُوارڪا پرشاد شرما پنهنجي تحقيقي مضمون ”سنڌو ديش جي صورت“ ۾ ڄاڻايو آهي، ته دنيا ۾ ڪيترين ئي ندين جا نالا بدلبا رهيا آهن، پر ”سنڌو“ اُهو لفظ آهي، جو سنسار جي تاريخ ۾ آدِ (شروعات) کانوٺي ساڳوئي رهيو آهي.

ويدن جي زماني ۾ جڏهن ڪشمير، پنجاب، افغانستان، سرحد ۽ بلوچستان جو نالو نيشان ئي نه هو اُن وقت سنڌ ساڻيهه کي ”سپتِ سنڌو“ (ست درياهو ملڪ) چيو ويندو هو. انگريز محقق هينري ڪزنس لکيو آهي، ته اٺين صدي عيسويءَ جي شروعات (عربن جي سنڌ تي ڪاهه کان اڳ) ۾ سنڌ حڪومت

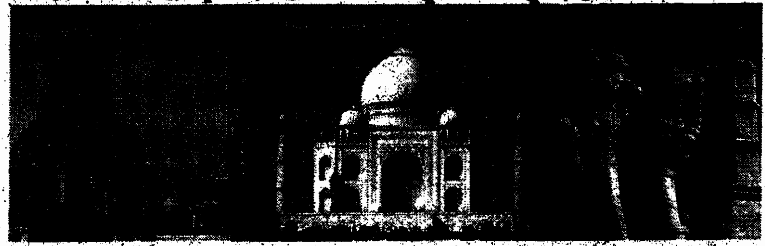

جون حدون اُتر ۾ قنڌار، ڏکڻ ۾ ديبل بندر، اوير ۾ ڪشمير ۽ قنوج ۽ اولهه ۾ مڪران تائين ڦهليل هونديون هيون. سنڌ ملڪ جي گادي الور (اروڙ) جو شهر هو جو مهراڻ جي ڪنڌيءَ تي هو جنهن جا آثار اڄ به ڏٺا وڃن ٿا.

پنڊت سيتارام لکيو آهي: ”ڪنهن به ڪم ڪي هٿ ۾ ڪٽڻ کان اڳ، پاڻ کي سنڌوءَ جي جَل سان پاڪ ڪرڻ گهرجي. هن مهان نديءَ ۾ سنان ڪرڻ سان، ماڻهوءَ جا گناهه ۽ پاپ ڌوپي وڃن ٿا، ۽ سنديس پاڻي پيئڻ سان، ماڻهو بلوان ٿئي ٿو.“

ليهه شهر وٽ سنڌوءَ جو رُوپ هڪ پهاڙي نالي جهڙو آهي، جتي آڪسيجن جي گهٽ هئڻ ڪري، ماڻهوءَ کي ساهه کڻڻ ۾ تڪليف ٿيندي آهي. اهو ئي سبب آهي، جو هتي پهچڻ سان، هر ماڻهوءَ کي هڪ ڏينهن لاءِ آرام ڪرايو ويندو آهي. پوريءَ دنيا ۾ لداخ ۽ ليهه سڀ کان مٿاهان هنڌ ظاهر ڪيل آهن، جن کي دنيا جي ڇت (Roof of the World) چيو ويجي ٿو.

لداخ جي به لک آبادي آهي، جنهن مان هڪ لک پندرنهن هزار ٻڌي ۽ پنجاسي هزار مسلمان آهن.

ٻڌين مان تيرنهن سئو آريا ۽ ٻن هزارن جي قريب پارتي رهن ٿا. هتي مردن کان عورتن جو تعداد وڌيڪ آهي.

هتي ٻن شاعرن جي نظمن مان هڪ، هڪ مصرع ڏئي، هن قسم جي ويچارن کي پُڄاڻيءَ تي آڻيان ٿو. مرحوم حيدر بخش جتوئيءَ جي پابند نظم ”درياهه شاهه“ مان ڪنيل هڪ مصرع هِن

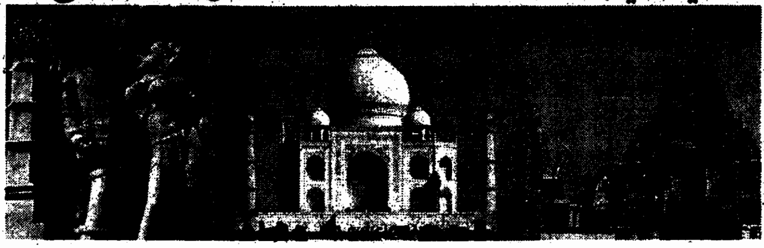

طرح آهي:

ٿي سانوڻ ۾ توکي بهاري ٿئي
بهاريءَ ۾ خوش خلق ساري ٿئي
ٿي ساريءَ سان ڌرتي بہ ڪاري ٿئي
ٿي هر ڪا زمين بخت واري ٿئي
ٻنيون ريج ڪائين، سنگهوان اپائين
ٿين ڪڻڪون، ڪيلا، ڪري جهنگ ٻيلا
ٿئي جهنگ جهر پاڻي تو چار ماهہ
پلي آئين جيءُ آئين درياهہ شاهہ!

ڏيونداس ڪِشناڻي آزاد جي پابند نظم
"سنڌوءَ جو ڪنارو"

جون آٺ سِٽون اِجهو هن طرح آهن:

مٿان سنڌ جي شل، رهي تنهنجي رحمت
مِٺو آب تنهنجو ٿي سنڌ لئي غنيمت
بيرا جي رتن مان، وڏي شان، شوڪت
ڪري سبز پوٺا، ٿي تنهنجي ڪرامت
وَهيا واهہ تومان، کُلي راهہ تومان
هماليہ مان آئين، نئين سنڌ ٺاهين
ڪِرِيلُ سنڌ جو ٿي، جُڳان جُڳ سِتارو
عجب رنگ، رونق، سنڌوءَ جو ڪنارو.

ڀارت ۾ سنڌي ٻولي هر دؤر ۾ خوشحال رهڻي آهي

ميڙ ٿو پوي، ته هند ۾ آباد سنڌي خاموش ٿي نه ويٺا آهن. ادب ۽ تحقيق جي ڪم کي هٿي ڏيڻ، سماج سڌار جاڪوڙ ۽ معاشي مسئلن جي حل لاءِ هو رات، ڏينهن پاڻ پتوڙيندا رهن ٿا. پوءِ چو نه مقصد ماڻڻ لاءِ ڪنهن کي دهليءَ کان دار جلنگ ۽ اجمير کان اندور وڃڻو پوي.

ڊاڪٽر جيتو لالواڻي ۽ ڪنعيا لال گوپلاڻيءَ "گذريل ڏهاڪي ۾ سنڌي ادب جو جائزو" نالي سان اکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا جي پليٽ فارم تان سال 2004ع ۾ هڪ ڪتاب ترتيب ڏيئي ڇپايو آهي. هيءَ جائزو 1994ع کان 2004ع تائين سرجيل شاعري، ڪهاڻين، مضمونن ۽ ناٽڪن بابت آهي.

ياد رهي، ته ريٽا شهاڻيءَ جي لکت موجب، "اکل ڀارت سنڌي ٻولي ساهت سڀا" ٽيڪچند مست جي رهبريءَ ۾ ترقيءَ طرف تڪڙيون، تڪڙيون وکون وڌائي رهي آهي.

ذڪر ڪيل ڪتاب ۾ ڪجهه شاعرن جو مختصر تعارف ڏنو ويو آهي، جن ۾ ورمي سدا رنگاڻي، موهن همٿاڻي، مايا راهي، اندرا شبنم، گو وردن گهايل ۽ گوپ ڪمل به اچي وڃن ٿا.

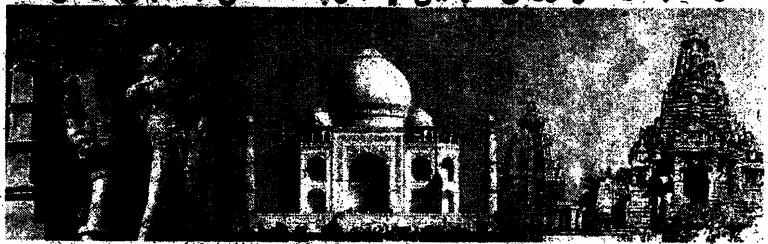

مندرن، مجسمن ۽ محبتن جو ملڪ هندستان

شاعريءَ بابت ويچار پيش ڪندڙ ارجن حاسد آهي، جڏهن ته ڪهاڻين بابت پروفيسر هيري شيوڪاڻي، مضمونن بابت هيري ٺڪر ۽ ناٽڪ بابت جيٺي لالواڻيءَ ويچار ونديا آهن. هن قسم جا جائزا ظاهر ٿا ڪن، ته هند ۾ توڙي جو سنڌي ڪنهن هڪ ماڳ، مڪان ۾ آباد نه ٿيا آهن، پر پوءِ به اُتي سنڌيءَ جو واهپو ۽ خوشحالي برقرار آهي ۽ رهندي.

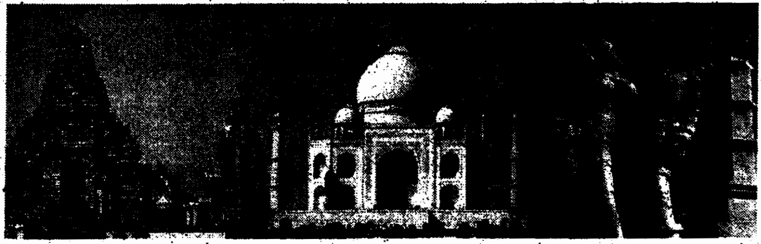

هند ۾ ڪيسواڻي، ڪومل ۽ اسراڻيءَ جي تاريخي ٺمورتي

اسان ٻڌندا ۽ ڏسندا پيا اچون، تہ سُريش ڪيسواڻي، لڇمڻ ڪومل ۽ جسٽس اِيسراڻي هند جي اُها ٺمورتي ثابت ٿي آهي جا سنڌي ٻولي، ادب ۽ ثقافت کي اوج تي رسائڻ لاءِ رات ڏينهن جاکوڙي رهي آهي. سنڌ مان اديبن، سماجي ۽ فلاحي اڳواڻن ۽ ڪارڪنن ۽ فنڪارن کي پارت گهرائڻ ۽ سنڌين جي سڌ تي سنڌ پهچڻ ۾ هُنن ڪڏهن بہ ٻاڙائي نہ ڏيکاري آهي. پر پوءِ بہ ڪي اهڙا سنڌي ڏسجن پيا جي پريس ۾ بيان بازي ڪري، سريش ڪيسواڻيءَ خلاف ڪم ڪندا رهن ٿا. هو چون پيا، تہ ڪائونسل جو وائيس چيئرمين ڪائونسل جا پئسا غلط طريقن سان خرچي رهيو آهي. ڪيس NCPSL جو دفتر بہ نيو دهليءَ نہ شفٽ ڪرڻ گهربو هو. هن وقت ڪائونسل جي دفتر کي گيسٽ هائوس طور ڪتب آندو ويجي ٿو. حقدار اديبن، فنڪارن ۽ ثقافتي تنظيمن کي نظر انداز ڪيو وڃي ٿو نا اهل ڪارڪنن کي وڏا اعهدا ڏنا وڃن ٿا، ڪين هوائي جهاز ۾ سفر ڪرڻ ۽ فائيو اسٽار هوٽلن ۾ رهڻ جي اجازت ڏني وڃي ٿي. مطلب تہ هند ۾ ڪجهہ سنڌي ڪائونسل جي ڪارڪردگيءَ تي "ناني رڌڻ واري ۽ ڏوهٽا کائڻ وارا" جهڙا

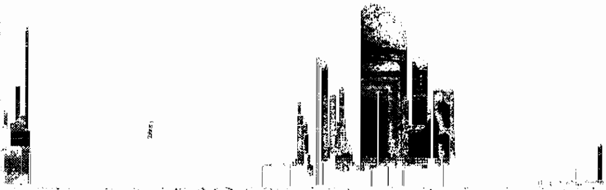

ليبل لڳائيندا رهن ٿا.

ذڪر ڪيل الزام سماجي، فلاحي ۽ ثقافتي تنظيمن تي هِتي سنڌ ۾ بہ لڳندا رهيا آهن ۽ اجا بہ لڳي رهيا آهن. منهنجو ذاتي مشاهدو آهي، تہ سُريش ڪيسواڻي ۽ سندس ساٿي ڏينهن، رات ننڊون ڦٽائي، نيشنل ڪائونسل جي پليٽ فارم تان خدمتون اڄي رهيا آهن. ڪيسواڻيءَ جهڙا مٿير مرد ڪڏهن، ڪڏهن پيدا ٿيندا آهن. سريش ڪيسواڻيءَ جون خدمتون اسان کي سنڌ جي ڄام نظام سمين جون خدمتون ياد ڏيارين ٿيون. جو رات جو غريبن جي جُهوپڙين ۽ گهرن ۾ جاچ، جُوچ ڪري ڏِسندو هو تہ ڪو پيٽ بکيو تہ ڪونہ ٿو سمهي. هند جا سنڌي ڀاڳن ڀريا آهن، جن کي ذڪر ڪيل ٽِموِرتي يا ٽيلهڙ نصيب ٿي آهي.

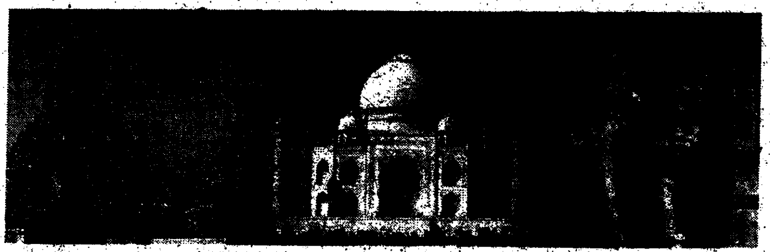

اکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا

هند ۾ آباد سنڌين ورهاڱي جي برابر وڏ، ٽُڪ سَٽي آهي، جي سنڌ ۾ اباڻا ڪک، ڪانا ۽ گهر گهاٽ ڇڏي، وڃي هند ۾ آباد ٿيا آهن. پر پوءِ به هُنن سنڌي ٻوليءَ ۽ ثقافت جي خدمت ڪرڻ لاءِ چڱا خاصا ادارا قائم ڪيا آهن، جن جا وڏن شهرن ۾ دفتر کوليا ويا آهن. "اکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سَڀا" به اهڙين تنظيمن مان هڪ تنظيم آهي. هِن تنظيم جي سرپرستن ۾ مُور جمل منلهاڻي ۽ ڪيرت ٻاٻاڻي به شامل آهن. سندر اگنا ٽي (جيپور) صدر ڊاڪٽر موتي پرڪاش (آديپور) لٽرري چيئرمين، ڊاڪٽر جيتو لالواڻي (احمد آباد) تعليمي چيئرمين، وِمي سدارنگاڻي (آديپور) نوجوان سنڌين جي چيئرمين ۽ دُرگا ٿاوراني عورتن جي شاخ جي چيئرمين جو عهدو سنڀالي رهي آهي. آشا چاند ملڪ کان ٻاهر دبئيءَ ۾ رهي ٿي، پر پوءِ به هڪ ونگ جي چيئرمين جو عهدو سنڀالي رهي آهي. ڊاڪٽر ستيش روهڙا (آديپور) ڊاڪٽر ڪملا گوڪلاڻي (اجمير) ڊاڪٽر نارائڻ ڀارتي (الهاس نگر) ۽ نند جويري (ممبئي) سڀا جي نوَن ميمبرن ۾ شامل آهن.

هند بابت ڪجھ اهم معلومات

ليھ (LEH) شهر ۽ لداخ (ضلعو) ڪي دنيا جي ڇت (Roof) ڪري مڃيو وڃي ٿو يعني پوري دنيا ۾ ليھ ۽ لداخ وڏ ۾ وڏا اوچائيءَ تي آهن.

Leh and Ladakh are acknowledged as “Roof” of the World

زمين کان جيئن جيئن مٿي وڃبو تيئن آڪسيجن گهٽبي ويندي، جنهن ڪري ساهه کڻڻ ۾ تڪليف محسوس ٿيندي، اهو ئي سبب آهي جو اُتي پهچندڙن کي هڪ ڏينهن آرام ڪرايو ويندو آهي.

هند جا سنڌي هر سال جُون مهيني جي 18،19 ۽ 20 سنڌوءَ جي جنم ونڊ واري هنڌ ليھ شهر ۾ جشن ملهائيندا آهن، جنهن کي ”جشنِ سنڌو درشن“ چيو وڃي ٿو. اهڙيءَ تقريب سان گڏ، هُو ٻيا به ڏڻ ملهائيندا آهن. اسان جي پيرن هيٺان سنڌ ساڻيھ جي سَر زمين آهي، پر پوءِ به اسان سُتل ئي رهون ٿا! هند ۾ اُتان جي سنڌين پاران ملهائجندڙ تقريبون ڪجھ هِن طرح به آهن :

1. سنڌيت جو ڏينهن
2. جشنِ سنڌو درشن

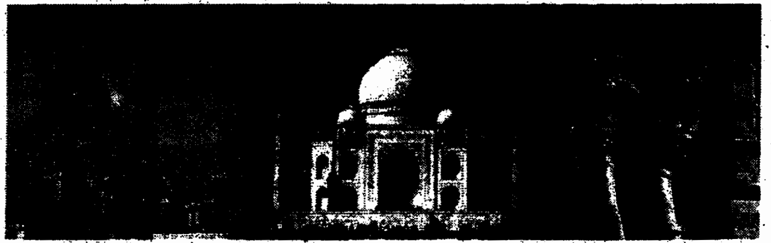

3. چيٽيءَ جو چنڊ
4. هر دوار (گنگا نديءَ جو جنم هنڌ) وٽ آرتيءَ جو جشن
5. رام پنجواڻي سينٽر، ممبئيءَ جهڙن صوفي اوتارن ۾ راڳ رنگ جون محفلون ۽ سيمينار ڪرائڻ.

ڀارت ۾ رهندڙ سنڌين 1967ع ۾ ڀُک هڙتالون ۽ مظاهرا ڪري، سنڌي ٻوليءَ کي سرڪاري طور تسليم ڪرايو هو جا هِن وقت اُتان جي تسليم ٿيل ويهن ٻولين مان هڪ آهي، هاڻي هُو چوڻ لڳا آهن، ته سنڌي ٻوليءَ کي تسليم ڪرڻ ڪانپوءِ ٿي ٻولين جو چنڊ پورنماسي ٿيو آهي يعني چوڏهينءَ جي چنڊ جي شڪل ورتي آٿائين.

ڀارت ۾ تسليم ٿيل ٻولين ۾ آسامي، بنگالي، اُڙيا، تلنگو مليالي، ڪنڙ، مراٺي، گجراتي ۽ سنڌي به اچي وڃن ٿيون. ذڪر ڪيل ٻوليون آئين جي اِنين شيڊول هيٺ تسليم ٿيل آهن.

ڪشمير اسٽيٽ جون ٽي ڊويزنون آهن، جي آهن: جمون، ڪشمير ۽ لداخ. جمونءَ ۾ ڊوگرا قوم، ڪشمير ۾ مسلمان ۽ لداخ ۾ ٻڌي اڪثريت ۾ رهن ٿا. ٻڌي گوتم جا پوڄاري ۽ ڊوگرا ويڙهاڪ قوم ٻڌائي وڃي ٿي.

دُنيا ۾ ليهه ۽ لداخ جا جبل اوچي ۾ اوچا جبل تسليم ٿيل آهن، جي آهن: هماليا جبل جون قطارون. ٻئي نمبر تي اوچا جبل سئٽزرلينڊ جا آلپس جبل (Alps mountains) آهن.

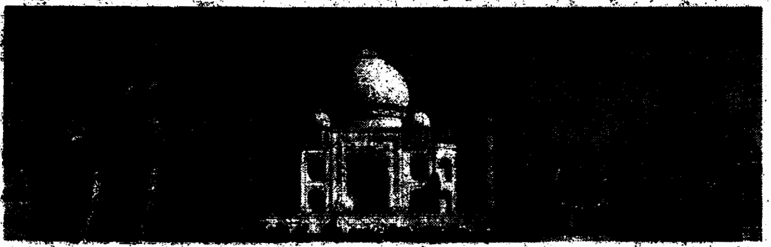

سنڌ جي صنوبر گل
۽ هند جو گوبند خوشحالاڻي

سنڌ جي وفد مان صنوبر گل ۽ هند ۾ آباد ٽيل گوبند خوشحالاڻيءَ جڏهن بہ ڪنهن سان ڳالهايو ٿي، تہ سندن گفتگوءَ تي ڏاڍو ڏک ٿي ٿيو. نہ رڳو مونکي پر اسان جي ميزبانن کي بہ. ايڏيءَ عمر باوجود بہ صنوبر ڳالهائڻ نہ سِکي آهي! هر جملو جهيڙي ۽ فساد وارو. پاڻ کي مٿاهون سمجهڻ ۽ مثبت روين جي گفتگوءَ ۾ بہ چڱيءَ طرح نہ ڳالهائڻ اسان کي حيران ۽ پريشان ٿي ڪيو. دهلي ايئرپورٽ تي پي آءِ اي وارن سان جهيڙو ڪرڻ ڪري، اسان سڀني ائين ٿي سمجهيو تہ جهاز ڪراچيءَ روانو ٿي ويندو ۽ هيءَ ايئرپورٽ تي ئي رهجي ويندي. سندس ڀاڱ ڀلا جو جهاز هڪ ڪلاڪ ليٽ ٿي پيو. هوڏانهن گوبند سان اوهان ڀلي تہ سئو سيڪڙو اخلاق سان ڳالهايو پر پوءِ بہ سندس هر جملو ۽ جواب اوهان کي گِدو بندر جي ڀاهران هلي بيهاريندو.

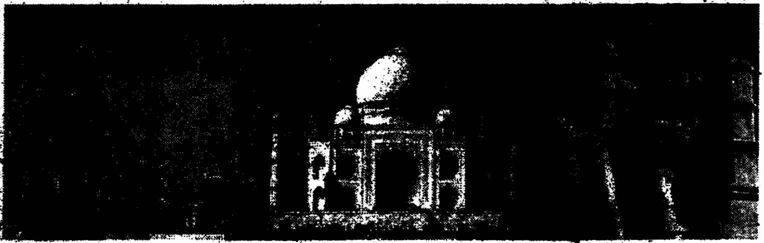

ڪتاب "هماليه جي سرحد تي" واڪاڻ جوڳن مشاهداتي نظارن سان ڀريل آهي

هندستان جو منهنجو چوٿون ادبي ۽ ثقافتي دؤر 7 جون 2007ع کان شروع ٿيو. گذريل سال منهنجو ٽيون دؤر ٻه جُون کان شروع ٿي ، ٻُون ۾ ئي ختم ٿيو هو. هِن ڀيري نصيب چڱا هئا، جو پدمراج شرما جا ٻه دلگهرُيا درشن ٿيا. اُهو پدمِ راج، جو ڪاڪ محل جي کوجنا ئي ڪارنامي جي حوالي سان، هر دؤر ۾ جيئرو ۽ جاڳندو نظر ايندو رهندو. ڪتاب "هماليه جي سرحد تي" ۾ ٻه پدمراج واڪاڻ جوڳي مشاهداتي معلومات ڏني آهي. ٽِبيٽ، ڪيلاش، مانسرور، هماليه، سنڌو برهمپترا، نيغا، اِنر لائين ۽ ڪوڪ بستيءَ کي پنهنجي اکين سان ڏسڻ، برفاني وسڪاري ۾ خطرناڪ ندي اُڪرڻ ۽ موٽمار مرحلن مان گذري، عمر جي چوهتر سال ۾ داخل ٿيڻ، پدمراج جو هڪ معجزو آهي. پوليس جهڙي ڏنگي ڪاتي ۾ ٻه نوڪري ڪندي، گهڻ رُخو (Multi-Dimensional) تحقيقي ڪم ڪرڻ، حقيقت ۾ ٻه مُتضاد فائيل آهن. جَسُ هجي اسان جي پدمراج کي، جنهن هڪ ٻئي

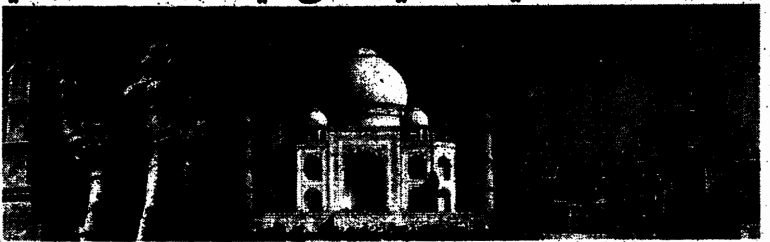

سان نہ ٿهي سگهندڙ زندگيءَ جي رُخن سان نيايو آهي.

هنديءَ ۾ ڇپيل ڪتابن کي سنڌيءَ ۾ آڻڻ، 128 ڪتابن کي ديو ناگريءَ ۾ ڇپائي پڌرو ڪرڻ، هر انسان جو ڀلو گُهرڻ، ٻار جوان ۽ ٻُڍي سان سندن عمر کي ذهن ۾ رکي، نيائڻ جهڙا سندس مقصد ۽ اصول ظاهر ٿا ڪن، تہ پدمراج پنهنجي ڪوجنائي ڪارنامن ۽ انساني خدمتن جي حوالي سان، هند ۽ سنڌ جو هيرو آهي.

پدمراج محقق سان گڏ اديب بہ آهي، جنهن ڪهاڻين جا بہ مجموعا: "رحيم راجستاني" ۽ "روشنيءَ جو سوداگر" 1989 ۽ 1996ع ۾ ڇپائي پڌرا ڪيا آهن.

"راحت ڪاريہ لاءِ اڳتي قدم" عنوان هيٺ ڏنل ويچارن ۾ پدمراج لکي ٿو: "پر همالیہ تہ ڇڻ مٽيءَ جو پهاڙ آهي. پٿر جُون چپون تہ اصل نظر ئي نہ ٿيون اچن. اُتي، نوَن هزار فوٽن تائين اکروٽن، بادامين، نيزن ، سُرهي جيريءَ صوفن، زردالن ۽ ديودارجا وڻ ٿين ٿا."

صفحي 93 تي پدمراج لکيو آهي، تہ چين، لداخ ۾ ٽيتاليهہ هزار هڪ سو اَسي چورس ڪلوميٽر ايراضي پنهنجي ڏاڍ مڙسيءَ سان قبائي آهي. اُن ۾ پنج هزار هڪ سئو اسي چورس ڪلوميٽر اها ايراضي بہ شامل آهي، جا پاڪستان سرڪار 1963ع ۾ چين کي روڊ ٺاهڻ وقت ڏيئي ڇڏي هئي. مطلب تہ پدمراج پنهنجي زندگي خطرن ۾ وجهي، اسان کي سٺي معلومات ڏني آهي. اهڙي چاڻ ڪجهہ هِن طرح بہ آهي:

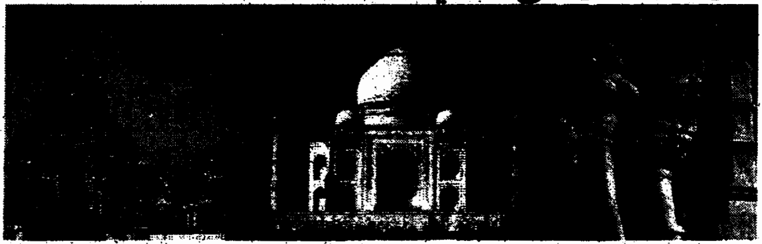

(1) تانگسي نوجوان جيستائين ڪنهن دشمن قبيلي جي ماڻهوءَ جو سِرُ نہ وڍيو هجي، تيستائين ڪيس سنگ نہ ملندو آهي.

(2) تبيٽ جي پوتر ڪيلاش پربت جي پرسان مانسرور ڍنڍ آهي، جنهن مان پارت ۾ تي مکيہ نديون وهي اچن ٿيون، جي آهن: سنڌو برهمپترا ۽ ستلج. سنڌو نديءَ کي تبيٽ ۾ "سنگي ڪباب" چيو ويجي ٿو جنهن جي معنيٰ آهي، "شينهن جو وات" (Lion's Mouth).

(3) برهمپترا جو وهڪرو ايڏو تہ تيز آهي، جو نديءَ ۾ سنان ڪرڻ يا ترڻ ناممڪن آهي.

(4) نيفا ڏور اوڀر (Far East) واري ياڱي ۾ آهي، انڪري، گرميءَ ۾ سج صبح جو چئين وڳي ئي ترورا ڪيندو نظر اچي ٿو ۽ شام جو چئين وڳي اوندھ ٿيو وڃي.

(5) زال جي بيوفائيءَ تي هنن سيني جابلو قومن ۾ سخت سزا مقرر ٿيل آهي. اهڙا مثال موجود آهن، تہ ڪن صورتن ۾ زالن جا هٿ ۽ پير ڪپيا وڃن ٿا.

(6) اڄ کان ويهہ سال (1947ع کان اڳ) اڳ، هي آديواسي سئو ڪن جوانن جو جٿو ناهي، تبيتي لوڪن کان لوڻ وٺڻ لاءِ پيادل ويندا هئا. هڪ مهينو پهچڻ ۾ ۽ هڪ مهينو موٽڻ ۾ لڳندو هئن. سوَ مان پنجاھ ڪن مس جيئرا موٽندا هئا. ڪي ندين ۾ لُڙهي ويندا هئا. ڪي پهاڙن تان ترڪي ختم ٿيندا هئا، ڪي جهنگلي جانورن جو شڪار ٿيندا هئا ۽ ڪي دشمن قبيلن هٿان ماريا ويندا هئا.

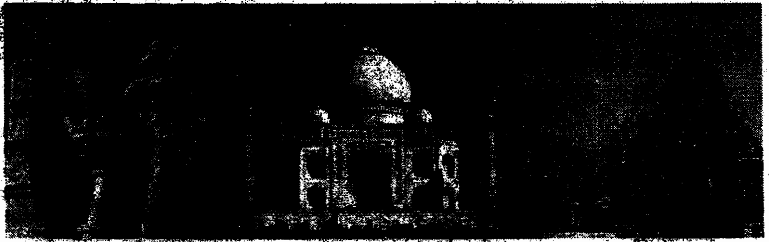

(7) سالن ڪان انساني ٻل چاڙهڻ جي رسم منجهن هلندي پئي اچي. ڪيتيءَ ۾ ٻج ڇٽڻ ڪان اڳ ٻل چاڙهڻ جي رسم ادا ڪئي ويندي هئي. منجهن وهم ويٺل هو تہ ٻل چاڙهڻ ڪري، فصل سٺو ٿيندو ۽ ماڻهن ۾ خوشحالي ايندي.

(8) دفلن جي حملن ڪان تنگ ٿي، آپاتاني لوڪن پنهنجن زالن کي بدزيبو بڻائڻ جي ڪوشش ڪئي. اڄ تائين بہ منجهن اِها ريت رسم هلندي اچي ٿي. هو زالن ۽ ڇوڪرين جي منهن تي وڏا ڪارا ڇُٽا هڻي ڇڏين ٿا. نڪ ۽ ڪنن ۾ وڏا ٽنگ ڪري، بانس جو ڦُليون پارائين ٿا.

(9) آپاتاني لوڪن ۾ ، جانورن کي خسي ڪرڻ جو ڪم عورتون ئي ڪنديون آهن، ۽ انهن عورتن کي "ڪينا" سڏيو ويندو آهي.

(10) ڪميونزم نظريو رکندڙ مذهب کي ماڻهن لاءِ آفيم (Opium of the people) سمجهن ٿا. ڌرم جي هو سخت خلاف آهن.

(11) سپاهين لاءِ ٻاڪري گوشت جو بہ انتظام هو. ٻن ٽن، زنده ٻڪرن کي ڪاٺ جي ڪُليل ڪوکي ۾ ٻڌو ويندو هو ۽ پوءِ وماني ڇٽيءَ رستي اُهو ٻن يا ٽن ٻڪرن وارو ڪوکو هوائي جهاز مان هيٺ ڪيرايو ويندو هو.

(12) ڀارت هڪ اهڙو ديش آهي، جنهن ۾ آبهوا جا گوناگون خطا آهن. اُتر ۾ هماليا جون برفاني چوٽيون، ڏکڻ ۾ گرم آبهوا، اوڀر ۾ خوب بارش ۽ اولهہ ۾ راجستان رڻ پٽ جي ويراني آهي.

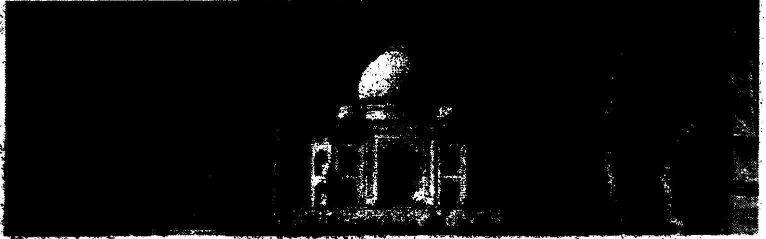

18 جون 2007 تي 5:20 وڳي شام جو اسان ڪي ريل ذريعي اُجين ڪان ممبئيءَ روانو ٿيڻو هو ان ڪري اسان ريلوي اسٽيشن تي پهتاسون. جيئن ته ميزبانن ريل جون ورتل ٽڪيٽون ڪنفرم نه ڪرايو هيون، اُن ڪري، اُجين ريلوي اسٽيشن تان سامان سُوڌو اسان کي واپس ٿيڻو پيو جو پرديس ۾ اسان کي هڪ وڏو مسئلو نظر ٿي آيو. ڇاڪاڻ ته 20 جون 2007 تي 2:10 وڳي (منجهند) جهاز ذريعي اسان کي ممبئيءَ کان ڪراچيءَ پهچڻو هو.

ميزبانن اسٽيشن تان ئي اِندور فون ڪري بس ۾ بڪنگ ڪرائي ورتي . ائين اسان ميزبانن جي ڪارين ذريعي اُجين کان اِندور روانا ٿياسون، جتان رات جو بس ذريعي ممبئيءَ روانو ٿيڻو هو. اِندور اُجين کان 65 ڪلوميٽرن جي مفاصلي تي آهي.

اسان 7:15 وڳي (شام) اِندور جي هنس ٽريولس (Hans Travels) بس اسٽاپ تي پهتاسون، جتي دليپ موٽواڻي اسان جو انتظار ڪري رهيو هو جو پريس ٽرسٽ آف انڊيا ۾ نوڪري ڪندو آهي. پنجن منٽن اندر سامان واري گاڏي به پهچي ويئي. هِتان اسان کي 7:45 وڳي ممبئيءَ روانو ٿيڻو هو.

19 جون 2007ع تي صبح جا 6:45 وڳا هئا. اسان بس ذريعي ممبئيءَ وڃي رهيا هئاسون. هر طرف کان پهاڙ ئي پهاڙ هئا. جنهن جا چڱا خاصا وسڪارا ٿيل هئا، جنهن ڪري هر پهاڙ کي سائي چادر اوڍيل هئي. بس جو ڊرائيور سنڌي هو جنهن کي پيشاب ڪرڻ لاءِ بس بيهارڻ لاءِ مون چيو جنهن بس بيهارڻ ۾ دير

ئي نہ ڪئي. ڪجھ ٻيا همسفر بہ پيشاب ڪرڻ لاءِ بس مان لٿا. جيئن ئي بس هلي، تہ پاسي کان ريل جو رستو بہ نظر اچڻ لڳو ۽ هوٽل اشيش (Ashish) جو بورڊ بہ ڏسڻ ۾ آيو. منهنجي پاسي ۾ هڪ يارڙو سُتل هو جو دَم منجهڻ ڪري، ايڏو تہ زور سان ساهُ کڻي رهيو هو جو سندس پيٽ لوهر جي ڌَمڻ پيو لڳي. سندس چپ بہ نچي ۽ ڪڏي رهيا هئا. جڏهن هُن گهوگهرا هڻڻ شروع ڪيا، تڏهن لڳي پيو ڄڻ ڪا مينهن پئي رنيي.

19 جون 2007ع تي صبح جو ائين وڳي هڪ هوٽل تي چانھ جا ڍُڪڙا پيتاسون. هر طرف وڻڪار هئي. منظر جو رُوپ، سُروپ ڪوھ مريءَ کان بہ وڌيڪ پُرڪشش هو. اٽين 9:30 وڳي (صبح) خير، خوبيءَ سان اسان ممبئيءَ جي بس اسٽاپ تي لٿاسون. جتان ٽيڪسين ذريعي وسندي مينهن اسان ساڳي ئي روز ووڊ هوٽل پڳا سون. هِتي پهچي، مون پنهنجن فنڪارن کي ٻڌايو تہ واپس وطن ورندي، مينهن جو وسڻ الاهي رحمت آهي، تہ هو خوش ٿي، ها ۾ ها ملائڻ لڳا.

ساگر ترائي پٽي شاعر 11:30 وڳي (صبح) پنهنجي ڪار کاهي آيو جو عربي سمنڊ (هندي مها ساگر) ڏيکارڻ لاءِ مونکي،رڪيل مورائي، ماهين هيسباڻي ۽ صنوبر گل کي گاڏيءَ ۾ وهاري گاڏيءَ کي سمنڊ طرف موڙڻ لڳو. ساگر ٻڌايو تہ ممبئيءَ ۾ ٽن ڪمرن وارو فليٽ ڏھ ڪروڙ روپين ۾ وڪامي ٿو. سمنڊ ڪناري هن هڪ نئيو بنگلو بہ ڏيکاريو جنهن کي خريد ڪرڻ

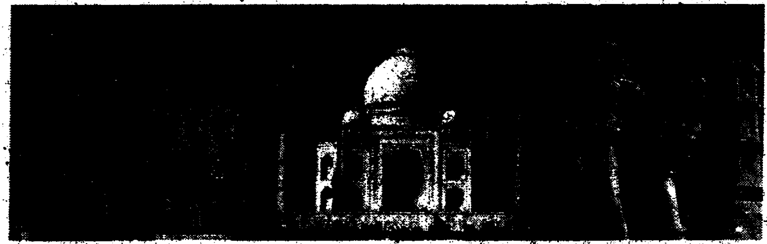

لاءِ ٻه سو ڪروڙ روپين جي آڇ ٿي آهي. هُن اُهي فليٽ ٻه ڏيڪاريا، جتي هڪ فليٽ ۾ لتا منگيشڪر رهي ٿي. ساڳر ٻڌايو ته هند سرڪار لتا منگيشڪر جي رهائش گاهه ۽ ٻين فليٽن کي مسمار ڪري، فلاءِ اوور برج جو منصوبو جوڙيو هو. جنهن تي لتا منگيشڪر سرڪار کي چيو ته: "ڪيس سمنڊ ڪناري تازي هوا ملي ٿي، اُن ڪري سمنڊ ڪناري پنهنجي فليٽ ۾ رهڻ ڏنو وڃي." سرڪار سنديس احترام ڪندي، فلاءِ اوور برج واري رٿا ئي ختم ڪري ڇڏي.

ممبئيءَ جي روز ووڊ هوٽل ۾ 19 جون 2007ع تي رات جو اٿين وڳي سهيوگ فائونڊيشن پاران اسان کي آجياڻو ڏنو ويو. سهيوگ فائونڊيشن هتان جي سنڌين جي سماجي ۽ تعليمي خدمتن لاءِ قائم ڪيل آها تنظيم آهي جنهن ڪجهه سال اڳ مونکي به شاعريءَ جي حوالي سان "نارايڻ شيام ايوارڊ" سان نوازيو هو. هند ۾ هيءَ وڏي ۾ وڏو ايوارڊ سمجهيو وڃي ٿو.

سهيوگ فائونڊيشن جي هِن آجياڻي ۾ چڱيون، خاصيون قداور شخصيتون نظر اچڻ لڳيون هيون. جن ۾ ڪيرت ٻاٻاڻي، پدم شرما، سريش ڪيسواڻي، موتي پرڪاش، ڪلا پرڪاش، جسٽس ايسراڻي، ارجن سڪايل، پريو وفا، جگديش لڇاڻي ۽ نند ڇگاڻي به شامل هئا.

ڪيرت ٻاٻاڻي 86 سالن جي عمر تي پهتل آهي، جو هن وقت "سنڌي هلچل جي تاريخ" لکي رهيو آ

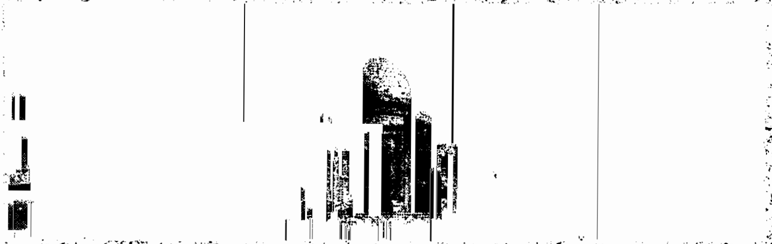

منزل، مجسمو محبتن جو ملڪ هندستان

20جون 2007ع تي صبح جو اسان جي سرڳواسي هري
موٽواڻيءَ جو فرزند ارجمند پرڪاش مون کي ممبئي ايئرپورٽ تي
ڇڏڻ لاءِ پنهنجي ڪار ڪاهي آيو. اسان سامان ڪارِ ۾ وجهي،
ايئرپورٽ روانا ٿياسون ۽ مُني ڪلاڪ اندر ايئرپورٽ پهتاسون.

پرڪاش شهيد ڀڳت سنگهه روڊ تي واقع گريٽ ويسٽرن
بلڊنگ جي فليٽ ۾ سيڪنڊ فلور تي رهندو آهي. وٽس هڪ نه،
پر ٻه فليٽ آهن. هِن فليٽ ۾ 1990ع ۾ هري موٽواڻيءَ روز وُڊ
هوٽل مان ٽپڙ ويڙهائي، مون کي اچي رهايو هو. هند جي ثقافتي
دوري ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ، 7 جون 2007ع تي ڪراچيءَ کان ممبئي
پهچڻ تي به پرڪاش پنهنجي گهر وٺي، مون کي جيئَن رَسُ سان
گڏ رات جي ماني به کارائي هئي.

اسان چار همسفر : مان ، عامر سيال، ماهين هيسباڻي ۽
صنوبر گل 20جون 2007ع تي پي ڪي 275 ذريعي ممبئيءَ کان
ڪراچيءَ پهتاسون. جتي منهنجا ٻه ڪِڪا: نديم تاج ۽ بلاول
مون کي وٺڻ آيا هئا. ائين هن وقت سنڌ ماتا جي خوشبوئدار
ماحول ۾21 جون 2007ع تي شروع ڪيل هي سفرنامو لکندي،
پڄاڻيءَ تي پهچايان ٿو اُها سنڌ ۽ سنڌستان، جن مان هند ۽
هندستان جهڙا لفظ جوڙيا ويا آهن.

تاريخ 27 جُون، 2007ع وقت 12:30 (منجهند)